

S
K
A
S

4/1998

Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä julkaistaan tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan lyhyitä artikkeleita, kirjojen ja julkaisujen arvosteluja sekä muita keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja. Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaistavaksi tarkoitettu aineisto suoraan toimittajalle viimeistään kolme viikkoa ennen seuraavan numeron julkaisupäivää, joka ilmoitetaan lehden edellisessä numerossa. Tekstit toimitetaan disketillä tai sähköpostilla jollakin yleisellä tekstinkäsittelyohjelmalla kirjoitettuina. Piirroksia ja karttoja voidaan myös julkaista, mutta ei toistaiseksi valokuvia.

Julkaisija : Suomen keskiajan arkeologian seura -
Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry
PL 286
20101 Turku

Toimittaja : Kirsi Majantie
Kanslerintie 8 B 37, 20200 Turku
(02) 230 1834, 040-503 7206
kirmaja@utu.fi

Toimituskunta:

Hannele Lehtonen (02-2838240,
hannele.lehtonen@aboavetusarsnova.fi)
Ville Laakso (050-555 6312, vilaakso@utu.fi)
Marianna Niukkanen (040-732 9907, marianna.niukkanen@nba.fi)
Terhi Mikkola (050-582 2526, terhi.mikkola@helsinki.fi)

ISSN 1455-0334

UNIPAPS
Turun yliopisto 1998

Toimittajalta

Tämän vuotisen Hämeenlinnassa pidetyn Historiallisen ajan arkeologia tänään -seminaarin aiheena oli Asuinkartanot Suomessa ja Ruotsissa keskiajalla ja Vaasa-ajalla. Seminaarissa pidettiin viisi esitelmää, jotka aikaisemmista vuosista poiketen julkaistaan nyt artikkeleina myös seuran lehdessä. Aikaisemmin esitelmistä on jaettu lyhyet abstraktit jo Hämeenlinnassa, mutta uuden käytännön mukaan esitelmät julkaistaan tästä vuodesta eteenpäin seuran lehden joulukuussa ilmestyvässä numerossa. Tarkoituksena on omistaa koko lehti ainoastaan Hämeenlinnan seminaarin esitelmille. Tällä kerralla ongelmia lehden sivujen täyttymisestä ei ainakaan ollut.

Esitelmien järjestys on sama lehdessä kuin niiden esitysjärjestys oli Hämeenlinnassa. Veli-Pekka Suhosen artikkeli käsittelee Suomen keskiajan pieniä linnoja, erityisesti Porvoon Husholmenia. Artikkelissa kerrotaan linnojen tunnuspiirteistä, ajoituksesta, rakenteista, ylläpidosta ja funktiosta. Anna-Maria Vilkunan artikkeli perustuu hänen väitöskirjansa aiheeseen eli siinä käsitellään Hämeen linnan taloudenpitoa ja linnan merkitystä monipuolisena talouskeskuksena 1500-luvun puolivälissä. Vilkunan väitöskirja perustuu historiallisiin lähteisiin eli vuodesta 1539 laadittuihin tilikirjoihin. Pekka Sarvaksen artikkeli käsittelee Vesilahden Laukon kartanosta vuonna 1997 tehtyä rahalöytöä ja sen yksittäisten rahojen alkuperää, yleisyyttä ja merkitystä unioniajan lopun Suomessa. Sarvaksen rahalöytöä koskeva ruotsinkielinen artikkeli on julkaistu aiemmin tänä vuonna myös tanskalaisessa julkaisussa. Georg Haggrénin artikkeli kartanoiden inventaarioista ja kaivauksilla vallitsevasta arkeologista toiseudesta käsittelee sitä ristiriitaa, joka vallitsee inventaarioiden ja löytöjen välillä eli miksi inventaarioissa lueteltuja esineitä ei löydy kartanoiden tutkimuksista ja miksi kaivauksilta paljastuneita esineitä ei ole lueteltu inventaarioihin. Lopuksi itse allekirjoittaneen artikkeli käsittelee kartanoiden kaivauksilta löytyneitä kaakeleita ja niiden merkitystä eli minkälaista tietoa kaakelit voivat tuoda kartanoissa vietetystä elämästä.

Toimittaja ja toimituskunta toivottavat lehden lukijoille onnea ja menestystä alkavalle vuodelle!

Suomen keskiajan pienet linnat - erityisesimerkinä Porvoon Husholmen

Veli-Pekka Suhonen

Suurten ja tunnettujen kivilinnojen lisäksi maassamme oli keskiajalla useita ilmeisesti pääasiassa puusta rakennettuja linnoja. Näiden Suomen keskiajan pienten linnojen rakenteista on säilynyt nykyaikaan asti yleensä ainoastaan maa- ja kivivalleja, vallihautoja, vedenalaisia esteitä ja hajonneiden rakennusten jäännöksiä. Uudenlaisten esihistoriallisista linnoista puuttuvien varustusten tarkoituksena oli hidastaa raskaasti aseistautuneiden ritareiden etenemistä, estää piirityslaitteiden tuonti linnojen muurien lähelle ja saada etäisyyttä vihollisen ampuma-aseisiin (Suhonen 1997: 4). Samojen syiden vuoksi Suomen keskiajan pienet linnat oli usein rakennettu veden suojaan joko saarille tai kuiva- ja vesihaudoilla eristetyille niemille.

Suomen keskiajan pieniä linnoja on vaikea sekä ryhmitellä että verrata toisiinsa, sillä niiden lopulliset ulkomuodot ovat olleet riippuvaisia ennen kaikkea rakennuspaikkojen topografioista. Lisäksi kyseisillä linnoilla on suoritettu vähän arkeologisia tutkimuksia ja linnoista on säilynyt vain muutamia asiakirjalähteitä. Keskiaikaiset linnat voidaan jakaa sijaintiansa perusteella karkeasti mäki- ja vesilinnoihin (Suhonen 1997: 5-6). Jako soveltuu kuitenkin huonosti maamme pieniin linnoihin, sillä niissä yhdistyy usein molempien linnatyypin piirteitä.

Suomen keskiajan pienten linnojen rakentajista ja tarkoista ajoituksista on lähdeaineiston puutteen vuoksi vähän tietoa. Nykyisen tietämyksen perusteella varsinaisten keskiaikaisten linnojen rakentaminen Suomessa alkoi 1200-luvulla. Linnojen mahdollisia rakentajia olivat kruunu, kirkko ja yksityishenkilöt. (Suhonen 1997: 11-13.) Ruotsin kuninkailla oli viimeistään 1360-luvulla, mutta mahdollisesti jo 1200-luvun lopulla, oikeus päättää siitä, kuka sai rakentaa linnoja. Heikon kuningasvallan aikana, kuten Albrekt Mecklenburgilaisen hallintokauden lopulla, linnoja saatettiin perustaa ilman lupaa. (Lovén 1996: 45-52.) Suomesta tiedetään, että Albrekt luovutti Turun linnan voutina ja Suomen laamannina toimineelle Jacob Abrahamssonille vuonna 1387 sekä linnanrakennuslupan että Turun, Satakunnan ja Porvoon Voutikuntien hallinnon kuninkaallisella oikeudella. (Gardberg 1994: 580-581.) Kuningatar Margareeta ja Kuningas Erik Pommerilainen saivat Nyköpingenin herrainpäivillä vuonna 1396 luvan purkaa kaikki Albrektin

valtaantulon jälkeen valmistuneet linnat (Lovén 1996: 46-49). On arveltu, että useat Suomen keskiajan pienistä linnoista jäivät päätöksen nojalla pois käytöstä sen jälkeen kun maamme siirtyi vuonna 1398 kuningatar Margareetan hallintaan (ks. esim. Gardberg 1994: 583). Ainakin Porvoon voutikunnan keskiaikaisten linnojen (Porvoon Linnamäki, Porvoon Husholmen ja Sipoon Sibbesborg) esineajoitukset ulottuvat kuitenkin 1400-luvun puolelle (Suhonen 1997:123-125).

Ruotsin keskiaikaisten linnojen ylläpito oli yleensä järjestetty siten, että linnan alaisuudessa ollut alue maksoi sille veroa (Fritz 1972a: 35-36). Läänitysten saajat eivät yleensä saaneet itse päättää veroista. Albrekt Mecklenburgilaisen valtakaudella (1364-1389) läänit kuitenkin luovutettiin kuninkaallisella oikeudella, johon sisältyivät myös lisäveroista tulleet tulot. (Lovén 1996: 42-45.) On mahdollista, että tuolloin vallitsi läänityksistä sak-salaistyyppinen feodaalinen käsitys (Pirinen 1940: 44-45). Kuningatar Margareetan ja kuningas Erik Pommerilaisen aikana entiset lisäverot koottiin yhdeksi pääveroksi ja päätettiin, että voutikunnissa ei ollut luvallista määrätä veroja ilman kuninkaan suostumusta (Lovén 1996: 44-45). Verouudistuksen tarkoituksena oli linna-alueisiin perustuvan hallintojärjestelmän ylläpitäminen (Mogren 1993: 137). 1300-luvun loppupuolelta säilyneiden lähteiden perusteella tiedetään, että Suomen keskiajan pienillä linnoilla on ollut alaisuudessaan voutikuntia (ks. esim. Suhonen 1997: 21) ja että linnat ovat saattaneet aiheuttaa rasituksia ympäristönsä asukkaille (ks. esim. Pirinen 1940). Voidaan siis pitää todennäköisenä, että maamme keskiajan pienillä linnoilla on ollut omat ylläpitoalueet.

Keskiaikaisten linnojen funktiot on usein jaettu sotilaallisiin ja ei-sotilaallisiin. Jako ei ole yksiselitteinen, ja monet toiminnot voidaan näkökannasta riippuen asettaa molempiin ryhmiin. Christian Lovénin mukaan (1996: 28-29) keskiaikaisten linnojen sotilaallisia tehtäviä olivat toimiminen suojina valtion sisäisiä ja ulkoisia vihollisia vastaan, sisäisen kontrollin välineinä, pako- ja estelinnoina, tulliasemina ja varastoina sota- ja elintarvikkeille. Lovénin mielestä (1996: 29-30) linnojen ei-sotilaallisia funktioita olivat puolestaan toimiminen status-symboleina, kauppa- ja neuvottelupaikkoina ja verojen keruun ja hallinnon keskuksina. Vaikka Suomen keskiajan pienten linnojen funktioista tunnetaan varmuudella vain hallinto ja verojen keruu, voidaan pitää todennäköisenä, että niillä on ollut myös useita muita edellä lueteltuja toimintoja.

Porvoon Husholmen

Topografia ja rakenteet

Porvoon Husholmen sijaitsee Pienen Pernajanlahden pohjukan länsirannalla noin 1,5 kilometrin etäisyydellä Ilolanjoen suulta. Paikka on nykyään itä-kaakkosuuntaisen niemen kallioinen pää, mutta se on ollut 1800-luvun puoliväliin asti saari. Husholmenin linnankallio muodostuu lounaassa olevasta alatasanteesta ja pohjoisessa olevasta linnan laesta. Alatasanteen ja rannan välinen kallion seinä on lounaassa ja etelässä lähes pystysuora, mutta sen sijaan kaakossa on kallion juurelta tasanteelle nouseva loiva sola. Linnan laen ja veden välinen kallion seinä on eteläsivua lukuun ottamatta jyrkkä. (Suhonen 1997: 34-35.)

Samuel Broteruksen vuonna 1695 piirtämälle kartalle Husholmenin nimeksi on kirjoitettu Hestholmen. Paikan nykyinen nimi ei siis todennäköisesti viittaa keskiaikaiseen linnaan. Broterus on merkinnyt saarelle poikkiviivoin täytetyn suorakulmion, joka kuvaa mahdollisesti rakennuksen jäännöistä. (Suhonen 1997: 44.)

Husholmenin ympärillä on joko kaksi-tai kolmikertaisen vedenalaisen paaluvarustuksen jäännöksiä. Lisäksi vedessä Husholmenin kaakkoispuolella on kolme suorassa linjassa olevaa hirsillä ympäröityä kiviarkkua. Linnan alatasanteelle rannasta nousevan solan ulkosivulle on rakennettu noin 25 metriä pitkä harmaakivimuuri, jolloin solasta on muodostunut muurin ja jyrkän kallion seinän väliin käytävä. Alhaalla solan suulla on noin 5 x 5 metriä laaja rakennuksen pohja. Solan yläosan ja alatasanteen reunan välillä on noin 5 x 5 metriä laaja kiveys. Linnan alatasanteen luoteispäässä on matala kiviröykkiö, jonka halkaisija on noin 4 metriä. Linnan laella on ainakin kolmen rakennuksen jäännöksiä. Laen luoteispäässä on toisiinsa nähden suorassa kulmassa olevat lounais-koillissuuntainen 11 metriä pitkä kivivalli ja luode-kaakkosuuntainen 8 metriä pitkä kivivalli. Kyseisten vallien sisäpuolella on syväne, joka jatkuu luoteessa kallion reunalla olevaan kiveykseen asti. Välittömästi luode-kaakkosuuntaisen vallin koillispuolella, ”linnanpihalla”, on noin 5 x 7 metriä laaja kivirivien ja peruskallion rajaama suorakulmainen alue. Siitä noin metrin päässä kaakossa on puolestaan noin 6 x 5 metriä laaja rakennuksen pohja. Ylätasanteen kaakkoispäässä on matala kiviröykkiö, jonka halkaisija on noin 5 metriä. (Suhonen 1997: 35-36.)

Porvoon Husholmen on keskiaikainen linnasaari, jossa yhdistyy sekä maki- että vesilinnojen piirteitä. Koska Husholmenin varustusten sijainnit

ovat olleet riippuvaisia rakennuspaikan topografiasta, ei linnalle ole mahdollista löytää suoria vastineita. Hyvin samankaltainen kallioiselle saarelle rakennettu linna on kuitenkin esimerkiksi Sipoon Sibbesborg. (Suhonen 1997: 43-44.)

Arkeologiset kaivaukset ja esinelöytöjen ajoitus

Ensimmäiset varsinaiset arkeologiset tutkimukset Husholmenilla järjestettiin Jouko Voionmaan johdolla vuonna 1956. Paikalla suoritetuista toimenpiteistä on säilynyt ainoastaan lehtitietoja (Voionmaa 1956). Niiden perusteella Husholmen kartoitettiin ja paikalla suoritettiin jossain määrin joko kaivauksia tai rakenteiden paljastuksia. Voionmaa teki havaintoja kolmesta keskiaikaisesta puurakennuksesta ja ajoitti linnan 1200- ja 1300-luvuille. Kaivauksilla mukana olleen Jorma Ahvenaisen mukaan (suullinen tiedonanto 25.11. 1995) löytöinä saatiin ainakin keramiikkaa ja yksi rautatanko.

Husholmen valittiin vuonna 1995 Helsingin yliopiston historiallisen ajan arkeologian opintopiirin tutkimuskohteeksi. Samana vuonna sekä linna että Voionmaan kaivausalueet kartoitettiin. Tutkimusten yhteydessä tehdystä koekuopasta löytyi mm. pala kivisavikeramiikkaa ja pala kivisavikeramiikan kaltaista keramiikkaa. (Nyman-Suhonen 1996.) Vuonna 1996 järjestettiin Husholmenilla viikon kestänyt koekaivaus (Nyman-Suhonen 1998). Tutkimustulokset olivat yleispiirteittäin seuraavat: Linnan alatasanteelle avatun koeojan keskiosasta tuli esiin peruskallioon asti jatkunut vallimainen kiveys, jonka luoteispuolella oli täytemaaterassi. Kyseessä oli mahdollisesti rakennuksen paikka. Koeojan kaakkoispäästä paljastui itä-länsisuuntainen kivirivi. Alatasanteen löytöaineistoon kuului tiiltä, luuta, luuesineen katkelma, 3 rautanaulaa ja hevosenkengän puolikas. Linnan laelle tehdyn koeojan kaakkoispäästä paljastui rakennuksen kivijalka ja sen sisäpuolella ollut kiveys. Löytöinä paikalta tuli luuta, tiiltä, 5 rautanaulaa, lasin pala, punasavikeramiikan pala, kivisavikeramiikan kaltaisen keramiikan pala ja 3 kivisavikeramiikan palaa. Koeojan keskiosassa oli peruskallion välissä kolo, joka oli täytetty savella ja kivillä. Tältä kohdalta saatiin löytöinä luuta, tiiltä, 5 rautanaulaa, 2 lasin palaa, luuesineen katkelma, 2 punasavikeramiikan palaa ja 4 kivisavikeramiikan palaa.

Husholmenin lasin palat ovat kuuluneet kahteen joko Böömin tai itäisen Saksan alueella vuosien 1350 ja 1450 välillä valmistettuun lasipikariin

(suullinen tiedonanto Georg Haggrén 24.10. 1996). Husholmenin punasavikeramiikan palat ovat puolestaan ns. nuorempaa punasavikeramiikkaa, joka ajoittunee aikaisintaan 1300-luvun alkuun. Linnalta löytynyt kivasavikeramiikan kaltainen keramiikka saattaa teoriassa olla peräisin 1200-luvulta. Varsinainen kivasavikeramiikka sen sijaan on todennäköisesti Siegburgissa valmistettua kivitavaraa, joka sijoittuu 1300-luvun alun ja 1600-luvun välille. (Suhonen 1997: 39-43.)

Porvoon Husholmenin esinelöytöjen ajoitus tuntuu viittaavan aikaisintaan 1300-luvulle. Ajoittavaa materiaalia on kuitenkin vähän ja sitä on pelkästään linnan laelta. Linnan paaluvarustuksesta otettiin toukokuussa 1998 10 dendrokronologista näytettä, jotka tulevat todennäköisesti sekä antamaan tarkempaa tietoa paikan ajoituksesta että luomaan paremman pohjan linnasta esitettävälle tulkinnoille.

Linnasta esitetyt tulkinnot

Eric Anthoni (1947: 148-149) ja Kurt Antell (1956: 29-30) ovat pitäneet mahdollisena, että Husholmen on ollut yhteydessä Ilolanjoen suulla Hagan kylässä sijainneeseen kuninkaankartanoon tai linnaan. Sen olemassa olosta ei kuitenkaan ole mitään todisteita (Suhonen 1997: 45-46).

Åke Granlund on tulkinnut Husholmenin kauppapaikaksi Samuel Broteruksen kartalla olevien Köpstad-nimien perusteella. Granlundin mukaan Husholmen voidaan yhdistää Juhana III:n vuonna 1584 antamaan käskyyn, jolla mm. kiellettiin Pienellä Pernajanlahdella sijaitsevat kauppapaikat. (Granlund 1956: 150-151.) Koska vuoden 1584 käskyssä ei mainita kauppapaikkojen nimiä tai sijainteja, ei sitä voida suoraan yhdistää Husholmeniin. Lisäksi Husholmenin löydöt ja rakenteet ovat tyypillisiä keskiaikaisille linnoille. (Suhonen 1997: 45-46.)

Christian Lovén (1996: 185) on pitänyt mahdollisena, että Husholmen on joko 1500-luvulle ajoittuva kauppapaikka tai vuonna 1395 asiakirjassa mainittu Uudellamaalla sijaitseva uusi linna, Wartholm. Ensimmäinen oletus perustuu edellä mainittuun vuoden 1584 käskyyn ja virheelliseen tietoon, että Husholmenin kaakkoisosan rakenteet ovat niin matalalla, että ne eivät voi olla peräisin 1300-luvulta. Wartholm ja sen alainen voutikunta mainitaan, kun Jeppe Djäkn (Jacob Abrahamsson) luovuttaa Knut Bossonille hallinnassaan olleen Suomessa sijaitsevan osan Bo Jonsson Gripin perinnöstä. Knutin piti hakea sopimukselle vahvistus Wartholmia ja Jacobille jäävää Suomen laamannin virkaa lukuun ottamatta Lingköpingenin piispa Knutilta,

ritari Sten Bossonilta, ritari Bengt Nilssonilta ja äidiltään Margaret Dumelta. (Suhonen 1997: 20-22.) Johan Nikulan mukaan (1987: 115-116) syinä Wartholmin erityisasemaan olivat Jeppe Djäknin halu pitää linna hallussaan ja pyrkimys salata linna kuningatar Margareetalta. Birgitte Fritz on puolestaan ollut sitä mieltä (1972b: 128), että Knut läänitti linnan ja voutikunnan Jeppe Djäknelle. Koska Jeppe Djäknen vallassa oli Uudeltamaalta vain Porvoon voutikunta, täytyy Wartholmin olla joku Itä-Uudenmaan keskiaikaisista linnoista. Olisi luonnollista, että voutikunnan keskuslinnana olisi toiminut Porvoon Linnamäki. Kysymys on kuitenkin lähteiden vähyyden vuoksi jätettävä avoimeksi, ja lisäksi on otettava huomioon mahdollisuus, että Itä-Uudellamaalla on ollut 1300-luvun loppupuolella useita linnoja.

Husholmenin suhde ympäristön asutukseen ja kulkureitteihin

Porvoon Husholmenilta on voitu kulkea vesireittejä pitkin sekä sisämaahan että merelle. Linnan sijainti suhteessa ympäristönsä 1500-luvun alun kyliin ja 1600- ja 1700-lukujen vaihteen tiestöön on keskeinen. Koska kylät ovat olleet olemassa jo keskiajalla, saattaa uuden ajan tilanne vastata ainakin jossain määrin linnan käyttöaikaa. Suuren rantatien Porvoon ja Pernajan välinen talvilinjaus kulki 1700-luvulla välittömästi Husholmenin pohjoispuolella. Linna on siis mahdollisesti ollut keskiajalla talviteiden risteyskässä, sillä Ilolanjokea ja Pientä Pernajanlahtea on voitu käyttää myös talvikulkuyhteytenä. (Suhonen 1997: 46-51.)

Husholmen ei ole ns. estelinna, sillä se on kaukana Ilolajoen suulta ja merenlahti on sen kohdalla noin 750 metriä leveä. Sen sijaan linnan sijainti on mahdollisesti soveltunut ainakin hallintoon, verojen keräämiseen, kaupan käyntiin ja liikenteen valvontaan. (Suhonen 1997: 46-51.)

Lopuksi

Suomen keskiajan pienten linnojen tutkimus on vasta alkuvaiheessaan. Monet linnoja koskevat kysymykset, kuten niiden tarkat ajoitukset, ovat selvittämättä. Kaikki linnoihin liittyvä lähdeaineisto tulisi koota ja analysoida jatkotutkimusten suunnittelua varten. Porvoon Husholmen on yksi maamme tärkeimmistä keskiaikaista linnoista, sillä se on arkeologiselta kannalta katsoen suurelta osin koskematon.

Lähteet ja kirjallisuus

Suulliset tiedonannot

Fil. tri. Jorma Ahvenainen

Fil. lis. Georg Haggrén

Painamattomat lähteet

Helsingin yliopiston arkeologian laitos

Suhonen, Veli-Pekka 1997: Itä-Uudenmaan keskiaikaiset linnat. Pro gradu.

Museoviraston kulttuurihistorian osaston arkisto

Voionmaa, Jouko 1956: IS 27.7.1956, HS 29.7.1956, Vasabl.28.7.1956.

Museoviraston rakennushistorian osaston arkisto

Nyman, Harri & Suhonen, Veli-Pekka 1996: Porvoon maalaiskunta, Husholmen.

Kertomus vuoden 1995 tutkimuksista Porvoon maalaiskunnan Husholmenilta.

Nyman, Harri & Suhonen, Veli-Pekka 1998: Porvoo, Husholmen. Kertomus Porvoon Husholmenilla 22.5.-29.5.1996 suoritetusta koekaivauksesta.

Kirjallisuus

Antell, Kurt 1956: Pernå sockens historia I. Helsingfors.

Anthoni, Eric 1947: Haganamnen i Finland. *Historisk tidskrift för Finland*. Helsingfors.

Fritz, Birgit 1972a-b: Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250-1434. 1-2. Stockholm.

Gardberg, C.J. 1994: Borgbacken i Borgå. *Historisk tidskrift för Finland* 1994:3 . Helsingfors.

Granlund, Åke 1956: Studier över östnyländska ortnamn. *Studier i Nordisk filologie* 44. Borgå.

Lovén, Christian 1996: Borgar och befästningar i det medeltida Sverige. *Kungl.*

Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Antikvariska serien 40. Motala.

Mogren, Mats 1993: The Faxeholm project: an archaeological attempt to check on the normative sources regarding taxation. *Castella maris baltici* I. Ekenäs.

Nikula, Johan 1987: "Wartholm dat nye slot yn Nylande lycht". *Tutkimustyö ja museotoimi, Juhlakirja Knut Draken täyttäessä 60 vuotta 6.3.1987*.

Pirinen, Kauko 1940, Albrekt Mecklenburgilaisen ajoilta. Erään kuninkaankirjeen analysointi. *Historiallinen aikakauskirja* 1940. Helsinki.

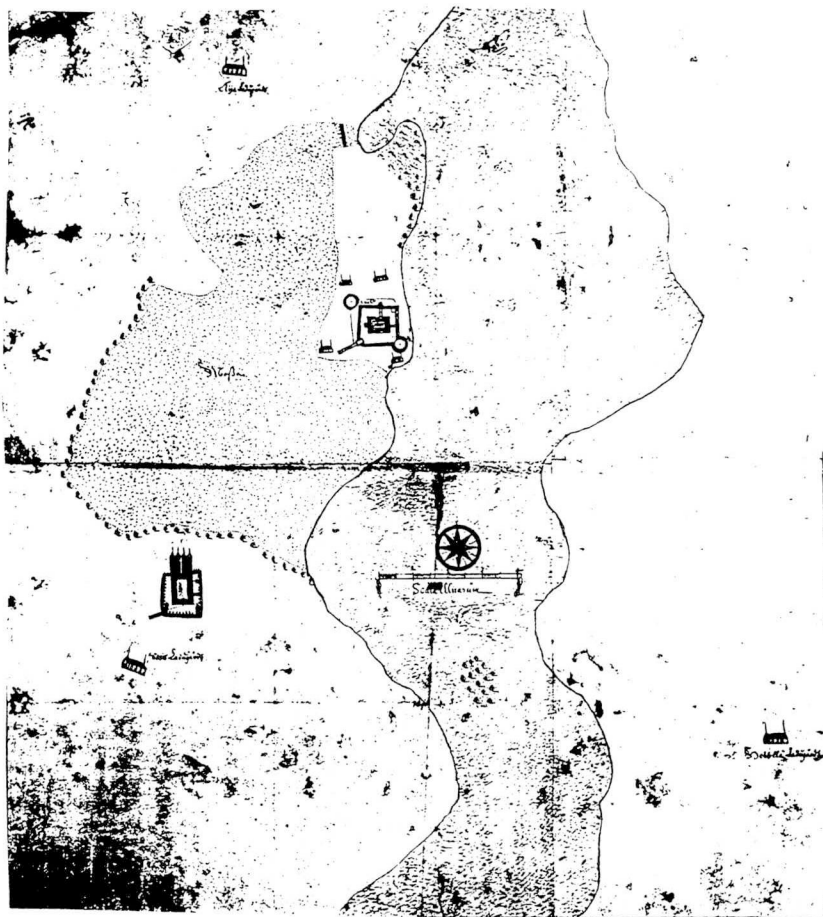
Hämeen linna talouskeskuksena 1500-luvun puoliväissä

Anna-Maria Vilkuna

Esitykseeni olen valinnut kaksi näkökulmaa. Ensinnäkin haluan osoittaa, kuinka monipuolinen talouskeskus Hämeen linna oli 1500-luvun puolivälissä. Toisaalta tuon esille juuri niitä tutkimustuloksia, joiden uskon kiinnostavan historiallisen ajan arkeologeja. Oma tutkimukseni perustuu historiallisiin lähteisiin eli vuodesta 1539 laadittuihin linnan tilikirjoihin, joiden sisältöä historiallisen ajan arkeologit voivat hyödyntää omissa tutkimuksissaan.

Kustaa Vaasan tarve kehittää valtion taloutta ja parantaa tilojensa kontrollointia synnytti laajan ja teknisesti korkeatasoisen tiliaineiston. Voudintileiksi kutsutut tilit sisältävät linnaläänin kihla- ja voutikuntien ja keskuslinnan tilit. Suomen linnojen tilit ovat säilyneet lähes yhtenäisenä sarjana vuodesta 1539 vuosisadan loppuun. Esimerkiksi tutkimusajaltani 1539-1570 Hämeen linnasta puuttuvat vain vuosien 1564, 1567 ja 1570 tilit. Kuten Georg Haggren on todennut edustavat historiantutkimus ja historiallisen ajan arkeologia kahta erilaista, toisiaan täydentävää näkökulmaa menneisyyden tutkimiseksi. Näiden kahden tieteen alan tietojen yhdistäminen monipuolistaa kuvaa menneisyydestä.

1200-luvun loppupuolella perustetusta Hämeen linnasta oli 1500-luvun puoliväliin tultaessa kasvanut vaikuttava tiililinna, joka oli Hämeen hallinnollinen ja taloudellinen keskus. Hämeen linnan hallussa 1500-luvun puolivälissä ollut maa-alue ei suinkaan rajoittunut linnasaaren eteläkärjessä sijainneeseen päälinnaan ja sitä ympäröineeseen esilinnaan. Linnan omisti huomattavan maa-alueen Vanajaveden kapeikon molemmin puolin. Vanhimmassa Hämeen linnaa esittävässä 1600-luvun alkupuolen kartassa keskiaikainen linna on kuvattu linnasaaren eteläpäähän. Vanajaveden länsirannalla vajaan kilometrin etäisyydellä päälinnasta sijaitsivat linnalle kuuluneet Ojoisten ja Saaristen latokartanot. Ilmeisesti Saaristen latokartanon maat joutuivat linnan haltuun linnan perustamisen aikoihin. Ojoinen mainitaan itsenäisenä kylänä vielä vuonna 1329. Pian tämän jälkeen myös Ojoinen yhdistettiin linnan maihin. Hätilän latokartano perustettiin Vanajan itäranalle vuonna 1557 liittämällä Hätilän ja Pintiälän kylien maat latokartanona linnaan.

Kuva 1. Vanhin tunnettu Hämeen linnan aluetta esittävä kartta, joka on ajoitettu 1600-luvun alkuun.

Kysymys päälinnan pohjoispuolella mahdollisesti olleesta linnakylästä on mielenkiintoinen. Pitkään on keskusteltu siitä, että oliko vuonna 1639 perustetulla Hämeenlinnan kaupungilla edeltäjää niin kutsuttua linnakylää/-kaupunkia. Arkeologiset tutkimukset tai kirjalliset lähteet eivät ole vielä voineet antaa todisteita linnakylästä. Knut Drake on korostanut, että varhaisimmilla linnoillamme oli sotilaallisen merkityksen lisäksi myös tärkeä taloudellinen asema: Turun linna toimi ensialkuun myös kaupan keskuksena ja Viipurin linna perustettiin karjalaisten vanhalle markkinapaikalle. Näiden

linnojen kuten esimerkiksi Tukholman ja Nyköpingin linnan kupeeseen syntyi kaupunki pian niiden perustamisen jälkeen.

Kuinka kehitys kulki Hämeessä, jonne ei keskiajan kuluessa syntynyt kaupunkia. Drake olettaa linnasaaren olleen paikallinen kauppakeskus jo ennen ruotsalaisten saapumista seudulle. Saari oli liikenteellisesti hyvällä paikalla ja helposti puolustettavissa. Sydän-Hämeestä ei kuitenkaan ollut hyviä kulkuyhteyksiä laajemmalle alueelle, joten linnan luokse ei syntynyt keskiajalla käsityöläisten ja kauppiaiden suurta, pysyvää yhdyskuntaa eli kaupunkia. Markkinat mitä ilmeisemmin jatkuivat linnan perustamisen jälkeenkin. Paras paikka markkinoille oli linnasaaren pohjoisosa. Markkinoita käytiin voudin valvonnassa, linnan varjossa.

Hämeen linnan 1500-luvun puolivälin tileihin sisältyvät tiedot linnan rakennuskannasta viittaavat siihen, että linnan ympärillä on täytynyt olla kylämäinen asutus. Päälinnan ulkopuolella oli ainakin 25 pirttiä ja tupaa asumista varten, ainakin 11 tupaa työtiloiksi käsityöläisille, kymmenkunta varasto- ja aittarakennusta ja lisäksi eläinsuojia (lähinnä ratsuhevosille ja siille).

Aitat, joissa säilytettiin viljaa, ruokaa, nahkoja ja muita arvoesineitä, olivat varmasti päälinnaa ympäröineen kehämuurin suojassa. Samoin työtilat, joita tarvittiin jokapäiväisessä taloudessa. Jos työtiloja oli tulipalovaaran tai vedensaannin helpottamiseksi sijoitettu muurin ulkopuolelle, olivat ne kuitenkin mahdollisimman lähellä linnaa. Sen sijaan asuinkäyttöön tehtyjen pirttien ja tupien voi olettaa olleen suurimmaksi osaksi kehämuurin ulkopuolella, etenkin sen pohjoispuolella, jossa oli tilaa. Ilmeisesti linnan väki ei enää 1500-luvun puolivälissä mielellään asunut päälinnassa, sillä sen ulkopuolelle alkoi nousta puisia ja tiilisiä asuinrakennuksia. Näihin muuratut savupiipulliset uunit viittaavat ympärivuotiseen asuinkäyttöön. Lisää asuintilaa tarvittiin myös kasvavalle henkilökunnalle. Esimerkiksi keväällä 1559 aloitetun itäisen tykkitornin eli rondellin muuraustyöt toivat linnaan runsaasti työväkeä, jolle rakennettiin peräti 12 uuneilla lämmitettävää tupaa.

Tiedot rakennuksista perustuvat tileissä oleviin korjaus- ja uudisrakentamisen yhteydessä tehtyihin mainintoihin käytetyistä tarveaineista ja maksetuista palkoista. Tietoja päälinnan ympärillä olleista rakennuksista saamme myös Hämeen kihlakuntien rakennusvelvollisuusluettelosta 1550- ja 1560-lukujen taitteesta. Rakennusvelvollisuusluettelossa määrättiin kun-kin kihlakunnan talonpoikien rakennus- ja kunnossapitovastuuseen kuuluneet tilat. Luettelosta käy selville myös rakennusten tarkka sijainti pihaluueella.

Kehämuurin eteläkulmassa sijaitsi suuri portti eli kaksikerroksinen porttitorni nostosiltoineen. Astuttaessa sen läpi esilinnan pihalle oli vasemmalla kädellä kehämuurin kupeessa ruoka-aitta, sitten suutarintupa ja haarniskatupa. Kehämuurin reunaa edelleen kuljettaessa astuttiin muurin luoteiskulmassa olleelle 13 metriä korkealle fatabuuritornille, jossa säilytettiin linnan tekstiilejä ja taloustavaroita. Tornin vieressä oli myös fatabuuritupa, jossa kutojat valmistivat kankaita ja liinavaatteita. Suuresta portista oikealle lähdetäessä saavuttiin kehämuurin itäkulmaan, jossa vuonna 1559 oli aloitettu rondellin muuraustyöt. Myös linnan oluen valmistuspaikka panimo oli Vanajan puoleisella sivulla. Muista yhteyksistä tiedämme, että suutarin lisäksi myös sepällä ja tynnyrintekijällä oli työpajansa päälinnan ulkopuolella. Ulkopuolella olivat myös keittiö, leivintupa, mallaspiirti, savustamo, teurastamo, kellari, nahka-aitta, hiilivaja ja liiteri.

Kuva linnan asuintiloista, työtiloista ja varastorakennuksista täydentyä, mutta valitettavasti suurimman osan kohdalla emme tiedä tilojen tarkkaa sijaintia päälinnassa tai sen ulkopuolella. Vuodelta 1541 on tieto, että päälinnassa sijainneen kirjurinkamarin ikkunoihin pingotettiin nuoren naudan nahkoja. Kolme vuotta myöhemmin kirjurinkamari oli yksi päälinnan huoneista, joihin turkulainen lasimestari Clemet asensi lasi-ikkunat (tämä on varhaisin maininta lasi-ikkunoista). Lisäksi lasi-ikkunat asennettiin uuteen torniin ja rouvientupaan. Kirjurin lisäksi virkamiehistä voudilla, kappalaisella, alivoudilla, kellarivoudilla ja ruokailuvoudilla oli päälinnassa omat huoneensa. Muu väki kokoontui ja nukkui tuviksi kutsutuissa tiloissa. Linnantuvassa seurustelivat ja yöpyivät asemiehet. Hienoin naisväki asui rouvientuvassa ja palvelusväentupaan kokoontuivat palkolliset. Myös vieraiden käytössä oli oma tupa.

Aivan päälinnan tuntumassa sijainneet latokartanot olivat Hämeen linnan maataloustuotannon keskuksia. Ne olivat aikanaan suuria maatiloja, joihin oli koottu huomattavat taloudelliset voimavarat kruunun vaatimukset täyttävän maatalouden harjoittamiseen. Kylvömääriltään Suomen suurimpien kartanoiden joukkoon Hämeen linna nousi Hätilän latokartanon perustamisen jälkeen 1550-luvun lopulla. Ennen kolmannen latokartanon eli Hätilän perustamista viljelyksessä oli vuosittain 30-40 hehtaaria. Hätilä nosti vuosittaisen kylvön 60-70 hehtaariin. Koska harjoitettiin kaksivuoroviljelyä oli vainioiden kokonaisala 120-140 hehtaaria. Linnan vainioiden valtava koko paljastuu, kun niitä vertaa talonpoikien peltoaloihin. Seudun suurimmat viljelmät oli talonpojilla Sydän-Hämeessä Vanajan rannalla. Hattulassa talonpojalla oli keskimäärin 3,8 ha ja Lehijärvellä 3,5 ha. Jos 10 ha tilaa pidetään suurtilan alarajana, ei talonpoikien hallussa ollut kuin 8 suurtilaa koko

Hämeen laajassa linnaläänissä.

Sekä Ojoisten että Saaristen pihapiirissä oli toistakymmentä talousrakennusta 1550- ja 1560-lukujen taitteessa. Maatalouden laajuudesta kertoo sekin, että molemmissa kartanoissa oli useampi riihi ja navetta. Ulospäin lämpiävällä uunilla varustettu tuparakennus oli molemmissa pääasuinrakennus. Sen tilat riittivät hyvin latokartanoissa vakituisesti asuneelle isännälle ja emännälle sekä muutamalle piialle ja rengille. Henkilökunnan määrä kuitenkin vaihteli kausittain. Kesällä tarvittiin paimenia ja lisää piikoja auttamaan emäntää karjanhoidossa. Mahdollisesti silloin myös muita pihapiirin tuparakennuksia käytettiin asuinrakennuksina. Olisi kiehtovaa kuvitella, että molemmissa latokartanoissa ollut kivirakennus (stens hus) olisi ollut muurattu asuinrakennus. Keskiajan kartanoissa oli nimittäin tapana kutsua muurattua asuinkäytössä ollutta päärakennusta kivitalloksi (stenhus). Tuskin näin oli Ojoisilla ja Saarisilla. Väki asui savuhormilla varustetussa puutuvassa ja kivitalloli varastorakennus. Vailla muurin suojaa olleissa latokartanoissa täytyi olla myös muurattu varastotila.

**HAMEEN LINNAN OJOISTEN JA SAARISTEN LATOKARTANOISSA
VÄHINTÄÄN OLLEIDEN RAKENNUSTEN LUKUMÄÄRÄ 1550- JA 1560-
LUKIJEN TAITTEESSA**

	Ojoisilla	Saarisilla
savupiipullinen tupa	1	1
tupa	2	2
kivitalloli	1	1
ruoka-aitta	1	1
pirtti	1	-
sauna	1	1
riihi	3	2
navetta	2	3
iso lato	2	2
lato	2	-
talli	1	-
yhteensä	17	13

**HÄMEEN LINNAN LATOKARTANOIDEN RAKENNUSMÄÄRÄT
VERRATTUNA KOKEMÄEN KUNINKAANKARTANOON**

	Asuinrakennuksia	Talousrakennuksia	Karja- ja viljelyrakennuksia
Ojoinen	3	7	7
Saariinen	3	5	5
Kokemäki	18	12	13

Hämeen linnan latokartanoiden rakennusmäärät eivät kuitenkaan olleet suuria, jos niitä verrataan esimerkiksi Kokemäen kuninkaankartanoon. Kokemäen kartanon suurempi asuin- ja taloustilojen määrä johtuu luonnollisesti siitä, että Hämeen linnassa tarvittavia tiloja oli päälinnan luona. Hämeen linnan latokartanoiden rakennuskantaa voi pitää vaatimattomana. Latokartanoihin oli sijoitettu vain tarpeellisimmat toiminnot.

Vielä yksi esimerkki siitä, kuinka linnan tilikirjoista saatavat tiedot liisäävät tietämystämme 1500-luvun rakentamisesta. Tammikuussa 1559 Hämeen linnaan saapui itäpreussilainen rakennusmestari Henrik von Cöllen. Kustaa Vaasa oli määrännyt hänet johtamaan kehämuurin itäkulmaan muurattavan tykkitornin rakennustöitä. Suomen linnoissa oli jo 1400-luvulla siirrytty tykistön kehittyessä neliskulmaisista torneista kestävämpiin pyöreisiin torneihin. Olavinlinna on tästä erinomainen esimerkki. Pyöreitä torneja oli muurattu myös Raaseporissa ja Kuusistossa. Uutta, 1500-luvun tykkitornityyppiä kutsuttiin rondelliksi. Rondelli oli paksumuurinen, yleensä kolmikerroksinen torni, jossa välipohjat olivat puisia. Pattereita oli kaikissa kerroksissa. Sopivasti linnan kulmaan sijoitettuna tällainen rondelli tehosti huomattavasti vanhankin linnan tulivoimaa. Nyt siis Henrik von Cöllen oli saanut tehtäväkseen muurauttaa myös Hämeen linnaan tällaisen uudenaikaisen puolustuslaitteen.

Koska tykkitornin rakennusvuodelta on käytössä viikottain laadittu ruokailijaluettelo, voimme seurata väen liikkeitä koko rakentamisen ajan. Huhtikuun toiseksi viimeisellä viikolla 1559 saapui linnaan muurarimestari Staffan renkeineen. Muuraustyöt pääsivät vähitellen vauhtiin. Kerralla rakennustyömaalla oli töissä 10-13 muuraria ja kaiken kaikkiaan töihin osallistui kesän aikana 17 muuraria. Mukanaan muurareilla oli apupoikia, jotka sekoittivat laastin ja pystyttivät työn edetessä rakennustelineitä. Linnan tiiliuunissa poltettiin tiiliä, jotka eivät kuitenkaan riittäneet koko tarpeeseen. Myös Hämeen talonpojat joutuivat lyömään ja polttamaan tiiliä ja toimittamaan niitä linnaan. Eri puolilta maakuntaa toimitettiin myös kalkkia ja harmaakiviä.

Tornin muuraaminen toi paikalle myös muita rakennusalan ammattilaisia, kuten Heikki tiilenlyöjän, Lasse nikkarin oppipoikineen sekä kirvesmiehen. Kasvaneen väkimäärän ylläpitoon tarvittiin lisää majoitus- ja taloustiloja. Vuoden aikana kohosi 12 tupaa, leivintupa ja 3 pirttiä. Uudisrakennuksiin muurattiin uunit ja savupiiput. Lasse nikkari veisti niihin ikkunapokia ja -karmeja ja sisusti asuinhuoneet tuoleilla ja sängyillä.

Töitä tehtiin koko kesä ja syyskuun alussa tykkitornin rakennustyömaa hiljensi. Viimeisten joukossa linnalta lähti töistä vastannut Henrik von Cöllen.

Kaikki viittaa siihen, että tykkitorni oli saatu kesän aikana valmiiksi. Seuraavina kesinä itäisen tykkitornin muuraustöitä ei enää jatkettu. Sen sijaan muutaman vuoden kuluttua aloitettiin läntisen rondellin muuraustyöt ja kehämuurin kunnostustyöt.

Mielenkiintoinen kysymys on myös se, olivatko muurarit paikallisia ammattilaisia vai kruunun toimitissa kiertäviä ammattimiehiä, joista osa saattoi olla ulkomaalaisia. Vuosien 1559-1560 aikana Hämeen linnassa työskenteli 32 eri muuraria, joista 12 teki linnassa töitä useamman vuoden ajan. Varsinaiset rakennusmestarit olivat kaukaa kotoisin: Henrik von Cöllen oli itäpreussilainen ja läntisen rondellin töitä Turun linnasta johtamaan saapunut Staffan Matsson oli kotoisin emämaasta. Varmasti osa muurareista oli taitavia ammattilaisia, jotka kiertelivät kruunun palveluksessa. Kruunulla oli kuitenkin meneillään useita rakennustyömaita, joten erikoisammattilaisista saattoi olla pulaa. Mielestäni voi hyvin olettaa, että suurin osa linnalla työskennelleistä muurareista oli paikallisia taitajia. Ammattitaitoa Hämeestä varmasti löytyi.

1500-luvun alkupuolella Hämeessä tiedetään vaikuttaneen sääksmäkeläisen Klemetti muurarin ja samasta pitäjästä oli kotoisin myös Tiili-Pietiksi kutsuttu tiilentoimittaja. Pälkäneläinen muurari Ragvald Antinpoika kävi 1540-luvulla linnassa muuraamassa uuneja. Maaseudulla taidettiin tiilenvalmistus, uunien ja savupiippujen teko. Kuten Markus Hiekkänen on osoittanut, kirkkojen muuraamisen huippu oli Hämeessä 1500-luvun molemmin puolin, mutta työt jatkuivat hiljalleen vähentyen aina 1500-luvun puoliväliin asti.

Rakennuksiin liittyvien mainintojen lisäksi historiallisen ajan arkeologeja varmasti kiinnostavat linnojen ja kartanoiden tileihin liittyvät inventaarioluettelot. Hämeen linnassa laadittiin vuosittain inventaariot esimerkiksi pajan, keittiön ja fatabuurin esineistöstä. Eniten rautaa Hämeen linnan pajassa kului luonnollisesti niinä vuosina, jolloin valmistettiin tykkejä. Muita kuluksen huippuvuosia olivat tykkitornien rakennusvuodet 1559 ja 1566. Vaikka aseiden valmistus ja rakentaminen kuluttivatkin suurimman osan raudasta, voi näiden alojen olettaa välillisesti palvelleensa myös muuta taloutta. Sotilaiden varustamisen, ratsujen kengittämisen ja rakennustöiden ohella sepät takoivat työkaluja myös linnan talouden tarpeisiin. Kruunun taloudessa oli enemmän rautaa käytössä kuin talonpojilla ja palveluksessa oli ammattinsa osaavia seppiä. Monille työkaluissa 1500-luvulla tapahtuneille uudistuksille oli tyypillistä se, että ne vaativat paljon rautaa.

Jotta vaativistakin töistä olisi selviydytty parannettiin Hämeen linnan pajan varustelutasoa 1500-luvun puolivälissä. Palkeita, tonkia, moukareita,

vasaroita ja poria oli pajassa 1560-luvun alussa enemmän kuin parikymmentä vuotta aikaisemmin. Tästä kaikesta hyötyi linnan arkipäivä, sillä se-pät pystyivät paremmin valmistamaan auran ja sahran vanteita, auran teriä, viikatteita ja sirppejä. Kirveet ja rautakärkiset ojankaivuulapiot tehostivat renkien työtä. Keittiöön taottiin kattilan ripoja, kattilanrenkaita, halstareita, pannunjalkoja, kauhoja, veitsiä, hiilikoukkuja ja hiililapioita. Kalastajat saivat hakattua avannot jäätuurilla ja veneitään varten he saivat pajasta nauvoja.

Inventaarioluettelot myös täydentävät kuvaa linnan jokapäiväisestä ruokailusta. Ensinnäkin lähteistö viittaa siihen, että keittiöitä oli kaksi: voudinkeittiö ja palvelusväenkeittiö. Kokkeja oli myös usein palkattuna kaksi, joista toisesta käytettiin nimitystä linnankokki. Palvelusväen keittotupa saattoi sijaita päälinnan ulkopuolella ja päälinnan pohjakerroksessa ollut keittiö oli voudinkeittiö. Keittiön keskus oli valtava liesi, jossa paloi avotuli aamusta iltaan. Kokki joutui apulaisineen käsittelemään raskaitakin keittoastioita. Vuonna 1548 keittiössä oli 19 rautaista ja kuparista pataa ja kattilaa, joista suurin kuparikattila veti noin 120 litraa ja painoa raskaimmalla rautapadalla oli 12 kiloa. Osa keittoastioista oli jalallisia suoraan hiillokselle asetettavia patoja. Jalattomia patoja varten oli pannunjalkoja. Myös tulen yläpuolella riippui ketjuissa patoja. Parhaimmat lihapalat kypsyivät paistinvartaassa. Lihaa vartaassa kypsennettäessä pantiin vartaan alapuolelle rasvapannu. Kaikki ruoanvalmistuksessa ylijäänyt rasva otettiin tarkasti talteen ja rasvaa käytettiin esimerkiksi nahkojen voiteluun tai pyykkisaippuan valmistukseen. Kalojen kypsentämiseen oli käytössä halstareita.

Suurin osa ruokailuastioista oli puukuppeja, joista oli helppo sekä syödä että juoda. Vuonna 1548 linnan kalustoon kuului 10 haarikkaa, 28 tuoppia, 30 pikaria, 6 nokkakannua ja 16 kuosaa. Nämä olivat puisia. Linnanherran omaan astiastoon saattoi kuulua juomalaseja, joista ei ole mainintoja tilikirjoissa. Linnanherran käydessä aterialle kannettiin pöytään kupari- ja tinakannuja, tinavateja ja kuparisia paistivateja.

Edellä esittämäni tiedot Hämeen linnan rakennuksista, esineistöstä ja linnassa tehdystä työstä kuvaavat sitä, kuinka monipuolista taloudenhoitoa linnassa harjoitettiin 1500-luvun puolivälissä. Kustaa Vaasan aika (1523 - 1560) oli hallinnon tehostamisen ja kruunun vallan kasvun aikaa. Kruunu tarvitsi kehittynyttä maataloutta, ammattitaitoisia käsityöläisiä ja osaavaa hallintohenkilökuntaa vaatimustensa toteuttamiseksi. Kunkin alan työntekijöiden täytyi keskittyä oman alansa erikoistehtäviin. Linnaan vakituisesti palkattu henkilökunta käsitti noin 100 henkeä. Koska päivittäin linnassa oli myös tilapäisesti majoitettuja sotilaita ja vierailijoita, kohosi väkimäärä käytännössä pariin sataan.

Vakituisesti palkatusta henkilökunnasta viidennes eli noin 20 henkeä kuului hallintovirkamiehiin ja vakituiseen asemiehistöön. Linnan maatalouden ja taloudenhoitoon oli siis palkattuna loput noin 80 henkeä. Linnaan oli majoittuneena niin monien eri käsityöalojen taitajia, että linnaa voi pitää myös käsityökeskuksena. Käsityön eri ammattialat olivat yhtä monipuolisesti ja jopa monipuolisemmin edustettuina kuin suomalaisissa kaupungeissa. Tutkimusvuosinani oli keskimäärin edustettuna 13 eri ammattialaa. Vuonna 1561 eri ammattialojen taitajia löytyi peräti 17. Ulla Heinon mukaan 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla Porin kaupungista löytyi 8-16 eri alan käsityöläisiä. Raumalla oli vuosina 1600-1649 edustettuna 4-8 eri ammattialaa. Kustaa Vaasan aikana linnaan majoittui entistä suurempia sotilasosastoja. Heidän ylläpitoonsa tarvittiin lisää elintarvikkeita, vuodevaatteita ja majoitustiloja. Talouden järjestelyt osoittavat, että niissä oli otettu huomioon suurtenkin joukkojen majoittuminen linnaan. Puolustuslaitteita ja aseistusta kehitettiin sotatekniikan muutosten mukana. Tällöin oli töitä muurareille, kirvesmiehille ja asesepille.

Hallinnollisten ja sotilaallisten järjestelyjen ohella linnahallinto oli myös tehokas tapa taloudellisten voimavarojen hallintaan ja hyödyntämiseen. Perustuihan valtakunnan talous pitkälti paikallisiin luontaisvero suorituksiin, joiden keruu ja kulutus organisoitiin linnahallinnon avulla. Linnassa voitiin ylläpitää sotajoukkoja ja sen muurit ja vallit antoivat suojan tuliaseita vastaan. Hämeen linnan kuten muidenkin linnojen talous oli organisoitu palvelemaankruununtarpeita.

Laukon rahalöytö unioniajan lopulta†

Pekka Sarvas

Vesilahden Laukolla on romanttinen sijansa Suomen keskiajan historiassa. Kartano, joka mainitaan asiakirjoissa ensimmäisen kerran vuonna 1416, oli viimeistään 1400-luvun puolivälistä Kurki-suvun omistuksessa. Kyseessä oli silloin järjestyksessä toinen saman niminen suku. Vuosisadan lopulla kartano siirtyi kolmannelle Kurki-suvulle, joka omisti sen aina vuoteen 1817. Keskimmäiseen Kurki-sukuun kuului mm. maamme viimeinen katolinen piispa Arvid Kurki, joka hukkuu haaksirikossa kesällä 1522 paettuaan monien muiden kera maahan tunkeutuneita tanskalaisia (Läntinen 1996a).

Suurelle yleisölle kartano on kuitenkin tunnettu ennen kaikkea Elias Lönnrotin Vesilahdelta 1820-luvulla muistiin merkitsemästä balladista *Elinan surma*, joka on yhdistetty Klaus Jeppenpoika Kurkeen ja hänen toiseen vaimoonsa Elina Juhontytär Stenbockiin 1470-luvun Laukossa. Vasta 1500-luvulla syntyneen balladin taustalla olevat todelliset tapahtumat kuulunevat kuitenkin vielä varhaisempaan aikaan ja liittyvät silloin Klaus Jeppenpojan äidinisään noin 1435 kuolleeseen Klaus Lydekenpoika Djäkniin (Läntinen 1996b).

Laukon keskiaikaisesta tai 1500-luvun pääarakennuksesta ei ole muita tietoja kuin että se paloi vuonna 1704, jolloin myös silloisen omistajan, maaherra Gabriel Kurjen rikkaat kokoelmat tuhoutuivat. Erään myöhemmän pääarakennuksen 1800-luvun alusta polttivat punaiset vapaussodan aikana 1918, minkä jälkeen vuonna 1931 rakennettiin kartanon nykyinen pääarakennus (Jutikkala-Nikander 1945, s. 158-163). Keskiaikaisen Laukon muistona seisoo kartanon puistossa kivinen kellarirakennus (Kuva 1), joka muodostaa osan vuonna 1704 palanutta "linnaa". Vuodesta 1989 alkaen on sekä kivikellarissa että sen ympäristössä tehty arkeologisia tutkimuksia Kari Uotilan johdolla. Tarkoituksena on ollut toisaalta selvittää kartanon rakennustopografiaa ja toisaalta kerätä niukkojen keskiaikaisten lähteiden rinnalle uutta arkeologista aineistoa. Tutkimukset on tehnyt mahdolliseksi kartanon nykyisen omistajan Juhani Lagerstamin elävä kiinnostus historiaan (Uotila 1996).

Aikaisemmista olettamuksista huolimatta ei kaivauksissa ole tavattu nurmen alla säilyneitä keskiaikaisen "kivilinnan" muureja. Sen sijaan vuo-

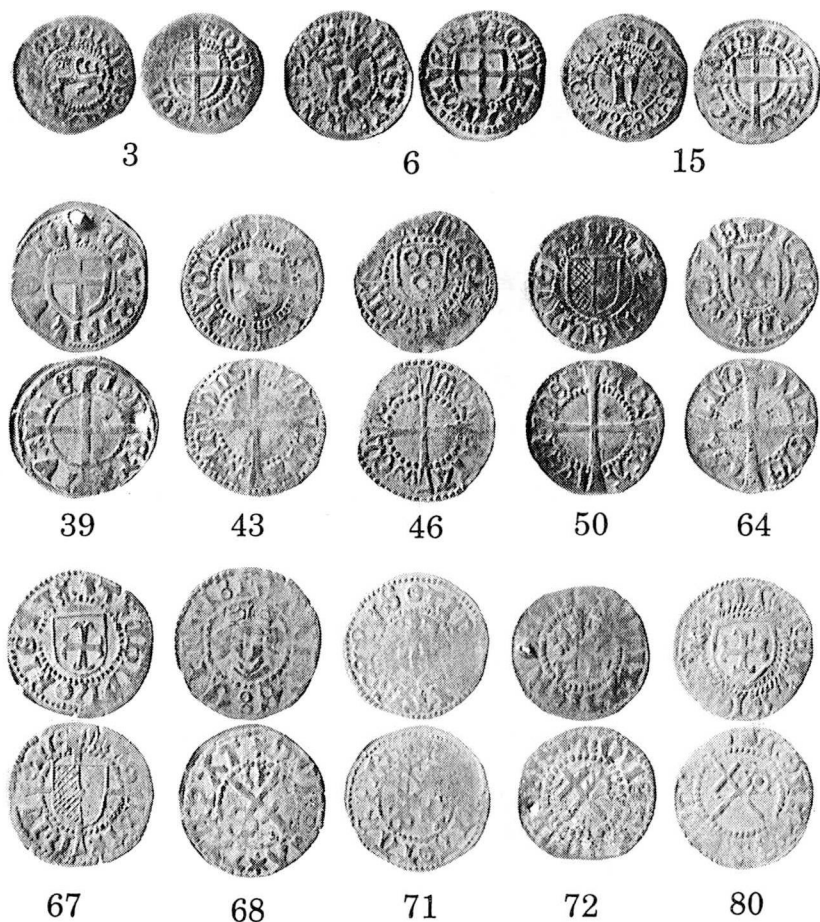
sien 1996–97 kaivauksissa löydettiin kiviladelmia, jotka voidaan tulkita puurakennuksen kiviperustukseksi (Kuva 1).

Kuva 1. Laukon keskiaikaisen kellarin eteläosa lännestä nähtynä. Etualalla vasemmalla on myöhempi kellarin portaiden suojaksi rakennettu osa. Vuosien 1996–97 kaivausalue sijaitsee kellarin eteläpuolella. Rahalöytö tehtiin kolmen suuren kiven välistä, jotka näkyvät kaivausalueen etelälaidan laajennuksessa (oikealla). Kuva Kirsi Majantie.

Vuoden 1997 tutkimusten tärkein esinelöytö oli pieni raha-aarre, joka löytyi kiviladelman kivien välistä. Kaivauksertomuksen mukaan osa rahoista oli yläpuolella ollutta suurta kiveä siirrettäessä levinnyt noin 15 x 20 cm suuruiselle alalle; suuri osa rahoista oli alkuperäisellä paikallaan. Kaivauksessa voitiin myös todeta, että rahakätkö oli aikoinaan sijoitettu kivien väliseen koloon kangas- tai nahkapussissa tai puurasiassa, joka oli kuitenkin maatonut jäljettömiin. Löytö vaikuttaakin aikoinaan kätketyltä rahakukkarolta. Yksittäislöytöinä tavattiin kiviladelmasta lisäksi Sten Sture nuoremman (1512–20) kuusinainen (1/2 aurtuaa) ja Juhana III:n kaksiäyrinen vuodelta 1573.

Rahakukkaro on sisältänyt 24 tanskalaista valkopenninkää†† ja 56 liivinmaalaista killinkiä eli kaikkiaan 80 rahaa (kuva 2):

Kuva 2. Laukon löydön rahatyypit. 1:1. Numerot rahojen alla viittaavat luetteloon tekstissä. Rahat 39 ja 72 ovat perforeerattuja, mikä on sangen yleistä liiviläisten rahojen kohdalla keskiajan lopun suomalaisissa löydöissä. Reiälliset rahat on arvatenkin poimittu samanaikaisista rahakoristeisista ketjulaitteista, joita esiintyy Virossa. Kuva Pekka Sarvas.

Tanska						
1-3	valtaneuvosto	valkopenninki	Malmö	1448	Galster 22	3
4-5	Kristian I	valkopenninki	Malmö	1448-81	Galster 23 (a?)	2
6-8	Kristian I	valkopenninki	Malmö	1448-81	Galster 23 a	3
9	Kristian I	valkopenninki	Malmö	1448-81	Galster 23 b	1
10	Kristian I	valkopenninki	Malmö	1448-81	Galster 23 c	1
11	Kristian I	valkopenninki	Malmö	1448-81	Galster 23 d	1
12-24	Hans	valkopenninki	Malmö	1481-1513	Galster 31	13
Liivinmaa						
25-41	anonyymi	killinki	Tallinna	n. 1470 jälk.	Haljak 21	17
42	anonyymi	killinki	Tallinna	n.1494-1500	Haljak 23	1
43	Bernd von der Borch	killinki	Wenden ^{***}	1471-83	Haljak 111	1
44-48	Johann Freitag von Loringhove	killinki	Wenden	1483-94	Haljak 113	5
49-63	Wolter von Plettenberg	killinki	Wenden	1494-n.1500	Haljak 117	15
64	Bernd von der Borch	killinki	Riika	1471-83	Haljak 121	1
65	Bernd von der Borch	killinki	Riika	1471-83	Haljak 120	1
66-67	W. v. Plettenberg / M. Hildebrand	killinki	Riika	n.1500-1505	Haljak 218	2
68-69	Johannes II Bertkow	killinki	Tartto	1473-85	Haljak 305	2
70-71	Dietrich V Hake	killinki	Tartto	1485-98	Haljak 311	2
72-77	(sedisvakanssi)	killinki	Riika	1479, 1484	Haljak 415	6
78-80	Mikael Hildebrand	killinki	Riika	1484-1509	Haljak 417	3

Löydön nuorimmat rahat ovat maamestari Wolter von Plettenbergin ja arkipiispa Mikael Hildebrandin yhdessä Riassa lyöttämät killingit (n:ot 66-67), joten kukkaro näyttää kätketyn 1500-luvun 1. vuosikymmenellä. Hopean hinnan rajun nousun vuoksi jouduttiin Liivinmaalla keskeyttämään rahanlyönti 1500-luvun alussa. Se päästiin aloittamaan se uudelleen vasta vuonna 1515 uuden rahakannan myötä (Leimus 1995, s. 21). Rahanlyönnissä olleen tauon perusteella voi siis Laukon kukkaron kätköäika olla myös hieman myöhempi.

Liiviläiset rahat muodostivat unioniajan Etelä- ja Kaakkois-Suomessa ruotsalaisten, kotimaisten, rahojen rinnalla toisen puolen jokapäiväisistä maksuvälineistä. Tämä käy ilmi niin raha-aarteista, keräymälöydöistä (kaivauslöydöt kirkoista ja linnoista etc.) kuin kirjallisista lähteistäkin. Itä-Suomesta, luovutettu Karjala mukaan lukien, tunnetaan jopa lukuisia 1400- ja 1500-luvun rahalöytöjä, jotka käsittävät pelkästään liivimaalaisia rahoja, joskaan niissä ei ole tanskalaisia rahoja mukana. On myös syytä korostaa, että Laukko sijaitsee varsinaisen "Riian markan" alueen pohjoispuolella.

Tanskalaisia valkopenninkejä ajalta 1448–1513 esiintyy, joskin yksittäin, suomalaisten kirkkojen ja linnojen arkeologissa löydöissä, ilman että niillä olisi ollut mitään erikoisasemaa rahaliikkeessä. Valkopenninit (kurssi 2–3 penninkiä) koettiin Ruotsissa uhkana maan omalle valuutalle, silloin nimenomaan 4 penningin arvoisille kuusinaisille, ja niinpä niiden käyttö yritettiin kieltää tai sitä ainakin vaikeuttaa. Esimerkiksi vuodelta 1512 on säilynyt tieto siitä, että lyypekkiläiset, jotka saattoivat ostaa tanskalaisia valkopenninkejä kahdella penningillä kappale, lähettivät niitä Ruotsiin suuria määriä (Rasmusson 1962, palsta 179). Suomessa valkopenninkejä esiintyy runsaimmin Kuusiston keskiaikaisen piispanlinnan kaivauslöydöissä, mikä voidaan yhdistää siihen, että Severin Norby valloitti linnan ja piti sitä hallussaan vuosina 1522–23 (Taavitsainen 1989, s.69).

Sekä liivinmaalaisia että tanskalaisia rahoja esiintyy siis suomalaisissa löydöissä unioniajalta, siltä osin Laukon löytö ei ole erikoislaatuinen. Poikkeukselliseksi kukkaron tekee kuitenkin se, ettei siinä ole ollut ainuttaakaan kotimaista rahaa.

Kolmannen Kurki-suvun kantaisä on smoolantilainen rälssimies Knut Eerikinpoika, joka ennen vuotta 1489 nai Klaus Kurjen tyttären Elinan (jolla oli siis sama nimi kuin äidillään) ja joka viimeistään vuodesta 1498 asui Laukkoa. Hän oli Pohjanmaan kihlakunnantuomarina n. 1491–1533 sekä Satakunnan ja Pohjanmaan laamannina 1511–35. Vuonna 1504 hänet nimitettiin valtaneuvokseksi, minkä nimityksen Kustaa Vaasa uudisti vuonna 1523. Vuosien mittaan Sten Sture vanhemman aateliton suojatti kohosi näin vaikutusvaltaiseksi rälssimieheksi siitä huolimatta, ettei hän osannut kirjoittaa edes nimeään (Läntinen 1996a, s. 105. Anthoni, 1970, s. 194, 226). Poliittisen taitavuutensa ansiosta hän myös säilytti päänsä Kalmarin unionin verisenä loppuaikana, vaikka oli hänkin saanut kärsiä olojen rauhattomuudesta. Kun Knut Eerikinpoika kesällä 1532 luovutti omaisuuttaan lapsilleen ja lapsenlapsilleen joutui hän eräitä hopeaesineitä jakaessaan toteamaan, "että kaiken muun hopean, minkä hän oli omistanut, olivat juutit häneltä vieneet" (Hausen 1904, s.482).

Tähän 1500-luvun alun ympäristöön sopii Laukon rahalöytö kuin salapoliisiromaaniin. Tuntuu todennäköiseltä että kukkaron viimeinen omistaja ei ole ollut suomalainen tai ruotsalainen. Kysymys siitä, oliko hän tanskalainen tai liivinmaalainen, pappi, asemies, palvelija tai kauppias, jää vielä vastausta vaille. Joka tapauksessa hänellä on täytynyt olla yhteyksiä – suoria tai epäsuoria – sekä Tanskaan että Liivinmaahan.

† Kirjoitus on suomenkos kirjoittajan ruotsinkielisestä artikkelista "Ett finskt myntfynd från unionstidens slutperiod", Ord med mening, festskrift til Jørgen Steen Jensen 1.november. 1998, Taastrup 1998, ss. 88-91.

†† Tätä tanskalaista 4 penningin rahaa kutsutaan tanskaksi nimellä *hvid*, mitä nimitystä käytetään myös ruotsinkielisessä kirjallisuudessa. Nimitys palautuu rahan pohjoissaksalaiseen esikuvaan *witteniin* ja juontuu alunperin hyvää hopeaa olleen rahan valkoisesta väristä. *Hvidiä* on käytetty myös suomenkielisessä numismaattisesta kirjallisuudessa. Koska suomen äänneasulle vieras rahannimi häiritsee töksähtävyydellään, olen yllä (ensimmäistä kertaa) pyrkinyt antamaan sille suomalaisen nimen. Me emme tiedä millä nimellä keskiajan suomalaiset ovat *hvidiä* kutsuneet. Nimitys valkopenninki perustuu kuitenkin siihen, että jo Mikael Agricola käytti dukaattista ja sen keskieuropalaisesta vastineesta, guldenista, nimeä kultapenninki, mikä esiintyy dukaatin suomenkielisenä nimenä vielä paljon myöhemminkin.

††† Viroksi Vönnu, latviaksi Cesis.

Kirjallisuus

- Anthoni, E., *Finlands medeltida frälse och 1500-talsadel*, Helsingfors 1970.
- Galster, G., *Unionstidens udmøntninger*, København 1972.
- Haljak, G., *Livländische Münzen aus der Ordenszeit 13.-16. Jahrhundert*, Tallinn 1997.
- Hausen, Reinh., *Bidrag till Finlands historia III*, Helsingfors 1904.
- Leimus, I., *Das Münzwesen Livlands im 16. Jahrhundert (1515-1581/94)*, Stockholm 1995.
- Läntinen, A., "Kurki-suvun ja Laukon historiaa", *Vesilahti 1346-1996*, Jyväskylä 1996, s. 98-115.
- Läntinen, A., "Elinan surmavirsi", *Vesilahti 1346-1996*, s. 116-129.
- Rasmusson, N. L., "Hvid", *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid VII*, Helsingfors 1962, sp. 176-182.
- Taavitsainen, J.-P., "Medieval Coins and the dating of Finnish castles and churches", *BAR International Series 556*, Oxford 1989, s. 63-76.
- Uotila, K., "Laukko ja sen kivikellari keskiajalla", *Vesilahti 1346-1996*, s. 130-147.

Kartanoiden inventaariot ja arkeologinen toiseus

Georg Haggrén

Kartanot ja linnat ovat olleet säätyläisten asumuksia, joita tutkimalla voidaan selvittää entisajan yhteiskunnan ylimpien kerrosten elämäntapaa ja materiaalista kulttuuria. Tähän asti tällainen tutkimus on Suomessa jäänyt kuitenkin varsin vähäiseksi. Kruunun linnoista ja kuninkaankartanoista on etenkin 1500-luvulta säilynyt erittäin tarkkoja vuosittain laadittuja inventaarioita. Osassa linnoja inventaarioita on 1540-luvulta alkaen lähes katkeamaton sarja. Suurimpia aukkoja on Kastelholman tileissä, joissa on 1560-luvun jälkeen säilynyt vain yksittäisiä kalustoluetteloita.

Vaasa-ajan linnoissa laadittiin kolmenlaisia inventaarioita. Tilivuoden alussa vouti luetteloi omaisuuden, jonka hän otti vastuulleen. Vuoden lopussa hän laati linnan elintarvikkeista, varastoista ja irtaimistosta uuden inventaarion. Vuoden kuluessa linnassa kuluneet, poistetut tai poisluovutetut esineet, elintarvikkeet ym. kirjattiin tarkoin ylös. Samalla tavoin dokumentoitiin varastojen ja irtaimiston kartunta. Kolmannen inventaarioryhmän muodostavat kahden tai kolmen kruunua edustaneen rälssimiehen toimeenpanemat erityisinventaariot, joita tehtiin vain silloin tällöin.

Linnojen inventaariot laadittiin systemaattisesti. Oheisiin taulukoihin on kerätty tiedot linnojen inventaarioissa mainituista esineryhmistä noin v. 1550 ja 1590. Luetteloissa mainittiin mm. elintarvikkeet, karja, nahat, vuodat, heinät ym. sekä irtaimisto. Ruoanvalmistukseen ja ruokailuun liittyvästä esineistöstä kirjattiin kupari-, messinki-, tina- ja puuastiat sekä rautaiset keittiövälineet. Myös linnan fatabuurin liina-, seinä- ja vuodevaatteet sekä mm. tyynyt laskettiin huolellisesti. Inventaarioista löytyvät myös rautatyökalut ja monesti erikseen lukot, saranat ja uunipellit. Linnojen lasi-ikkunat mainittiin monesti vielä 1500-luvun puolivälissä, mutta ei enää vuosisadan lopussa. Linnan ase- ja ammusvarasto (sv. arkliet) inventoitiin yleensä erikseen.

Linnojen inventaarioita on käytettävä lähdekriittisesti. Kaikissa linnoista ei kirjattu aivan samoja asioita. Esimerkiksi puuastiat puuttuvat oheisista 1590-luvun itäsuomalaisten linnojen tileistä. Lisäksi toisinaan tehtiin erilliset luettelot fatabuurista sekä ase- ja ammusvarastosta, minkä vuoksi niiden tiedot saattavat puuttua linnan perusinventariosta. Vasta, kun on verrattu

tutkittavan linnan kalustoluetteloita eri vuosilta sekä muiden linnojen saman aikaisia inventaarioita, voidaan niiden perusteella tehdä luotettavia johtopäätelmiä linnan asukkaiden materiaalisesta kulttuurista.

LINNOJEN INVENTAARIOT NOIN V. 1550

	Turku 1550	Kastelholma 1549	Raasepori 1548	Hämeen l. 1548	Viipuri 1549	Savonl. 1549
RUOKAILUUN JA RUOANLAITTOON LIITTYVÄT ESINEET						
Kupariast.	X	X	X	X	X	X
Messinkiast.	X	-	-	-	-	-
Tina-astiat	-	X	-	X	-	-
Rautaesineet	X	X	X	X	X	X
Puuastiat	X	-	X	X	X	X
Keramiikka	-	-	-	-	-	-
Lasiastiat	-	-	-	-	-	-
FATABUURI						
Tekstiilit ym.	X	X	X	X	X	X
HUONEKAL.	-	-	-	-	-	-
TYÖKALUT	X	X	X	X	X	X
LUKOT	-	X	X	-	X	X
LASI-IKKUN.	-	X	X	-	-	-

LINNOJEN INVENTAARIOT 1590-LUVULLA

	Turku 1593	Kastelholma 1598	Hämeen l. 1590	Viipuri 1594	Savon l. 1593	Käkis 1593
RUOKAILUUN JA RUOANLAITTOON LIITTYVÄT ESINEET						
Kupariast.	X	X	X	X	X	X
Messinkiast.	X	X	X	-	X	-
Tina-astiat	X	X	X	X	X	X
Rautaesineet	X	-	X	X	X	X
Puuastiat	X	X	X	-	-	-
Keramiikka	-	-	-	-	-	-
Lasiastiat	-	-	-	-	-	-
FATABUURI						
Tekstiilit ym.	X	X	X	X	X	X
HUONEKAL.	-	-	-	-	-	-
TYÖKALUT	X	X	X	X	-	-
LUKOT	-	-	X	X	-	-
LASI-IKKUN.	-	-	-	-	-	-

Suomen linnojen inventaarioita täydentää luettelo Juhana herttuan ja Katarina Jagellonican henkilökohtaisesta irtaimistosta vuodelta 1563. Suuri osa luetteloon kirjatusta esineistöstä on ollut heidän käytössään Turun linnassa. Herttualliseen irtaimistoon kuului suuri määrä koruja, hienoja vaatteita ja tekstiilejä, pöytähopeita, kirjoja, soittimia ym., joita linnojen inventaarioista ei juuri löydy. Onkin syytä pitää mielessä, että herttuan hovin ulkopuolellakin linnojen isännillä oli oma henkilökohtainen irtaimistonsa, joista ei juuri ole säilynyt tietoa.

Aateliskartanoista on säilynyt paljon kruunun linnoja vähemmän kirjallista lähdeaineistoa, mutta myös niistä on tallella yhteensä muutamia kymmeniä inventaarioita 1500-luvulta ja 1600-luvun alusta. Laajin yhtenäinen sarja on eräiltä enimmäkseen uusmaalaisilta kartanoilta, jotka Kaarle herttua Suomen valtauksen jälkeen hetkellisesti peruutti kruunulle.

KARTANOIDEN INVENTAARIOITA NOIN V. 1601 (UUSIMAA)

	Gennäs	Grabback.	Kirkniemi	Lindö	Mäntsälä	Sjundby	Suitia
RUOKAILUUN JA RUOANLAITTOON LIITTYVÄT ESINEET							
Kupariast.	X	X	X	X	X	X	X
Messinkiast.	-	-	X	-	X	X	-
Tina-astiat	X	X	X	X	X	-	-
Rautaesineet	X	X	-	X	X	X	X
Puuastiat	X	-	-	X	-	X	X
Keramiikka	-	-	-	-	-	-	-
Lasiastiat	-	-	-	-	-	-	-
FATABUURI							
Tekstiilit ym.	X	X	X	X	X	X	-
HUONEKAL.	X	X	-	X	X	X	X
TYÖKALUT	X	X	X	X	X	X	X
LUKOT	-	X	-	-	X	X	X
LASI-IKKUN.	X	X	-	X	X	X	X

Kartanoiden inventaarioissa noudatettiin pääosin samoja periaatteita kuin linnoissa. Selvin poikkeus oli huonekalujen kirjaaminen, mitä linnoissa ei yleensä tehty lukuunottamatta 1600-luvun alun pohjoissuomalaisia Oulun ja Kajaanin linnoja. Myös Turun linnasta on vuodelta 1547 tietoja huonekaluista. Osa kartanoiden inventaarioista on perukirjoja, joissa on luetteloitu myös edesmenneen henkilökohtaista omaisuutta. Säilyneistä perukirjoista

vanhin on Anders Slatten lesken, Pohjan Brödtorpin rouva Margaretan jäämistö vuodelta 1530. Siinä luetellaan vainajan korut ja vaatteet, Brödtorpin vaatevarasto, keittiön ja pajan esineistö sekä muut talouskalut unohtamatta myöskään karjaa. Myös Filippa Flemingin peruluettelo Yläneen kartanosta vuodelta 1578 on sisällöltään hyvin runsas.

Ainoita aateliskartanoita, josta on usean inventaarion sarja, on Nousiaisten Nyynäinen. Kartanon vanhin inventaario on rouva Anna Hansdotterin 23.5.1549 päivätty laaja ja yksityiskohtainen perukirjoitus. Seuraava perukirjoitus on vuodelta 1574 ja vielä vuodelta 1601 on suppeahko inventaario. Vuonna 1601 laadittiin seikkaperäinen katselmus useista Uudenmaan kartanoista (mm. Gennäs (Jören Boije), Gerknäs (Hans Tott), Grabbacka (Axel Erikinpoika), Lindö (Arvid Erikinpoika), Mäntsälä (Eric Bertilinpöika Ljuster), Sjundby (Henric Tott) ja Suitia (Klaus Flemingin perill.). Lisäksi muutamasta Hämeen ja Varsinais-Suomen kartanosta on vastaava luettelo (Mustiala, Vesunta, Nyynäinen, Yläne). Vaikka nämä luettolot on laadittu osittain ryöstetyistä kartanoista, joiden isäntäväki oli pääosin paennut Kaarle-herttuaa, tarjoavat ne ainutlaatuisen yhtenäisen vaasa-ajan kartanokulttuurista kertovan lähdesarjan (VA 211, 211a).

NYYNÄISTEN KARTANON INVENTAARIOT

	1549	1574	1601
RUOKAILUUN JA RUOANLAITTOON LIITTYVÄT ESINEET			
Kupariast.	X	X	X
Messinkiast.	X	X	-
Tina-astiat	X	X	X
Rautaesineet	X	X	-
Puuastiat	X	X	X
Keramiikka	X	-	-
Lasiastiat	X	-	-
FATABUURI			
Tekstiilit ym.	X	X	-
HUONEKAL.			
	-	-	X
TYÖKALUT			
	X	X	X
LUKOT			
	X	X	X
LASI-IKKUN.			
	X	-	X

Eurooppalaiseen pöytäkulttuuriin kuului tapa käyttää eri materiaaleista valmistettuja astioita eri tarkoituksiin. Edellämainituissa kartanoissa käytettiin inventaarioiden mukaan yleensä tina- ja puuastioita ruoan tarjoiluun. Keittoastioista pääosa oli kuparista. Rautapadat olivat yhä harvinaisia,

vaikka monia muita rautaesineitä käytettiin ruoanlaitossa. Säilytykseen käytettiin erilaisia puuastioita. Sen sijaan keramiikka- tai lasiastioista inventaariot vaikenevat täysin. Huonekalut, fatabuurin vaatevarasto sekä lasi-ikkunat sen sijaan luetteloiitiin

Seuraavassa tarkastellaan, miten arkeologiset maalöydöt vastaavat inventaarioiden tarjoamaa kuvaa vaasa-ajan materiaalisesta kulttuurista.

Suomen linnojen restaurointitöiden ohessa on 1800-luvun lopulta lähtien tehty runsaasti arkeologisia kaivauksia. Näillä on talletettu tuhatmäärin löytöjä, mutta vain pieni osa niistä on julkaistu. Laajin yhtenäinen löytöjä käsittelevä tutkimus on Kuusistosta. Lisäksi osa Turun ja Kastelholman linnojen löydöistä on julkaistu.

Vain harvoissa suomalaisissa kartanoissa on tehty laajoja ja huolellisesti dokumentoituja kaivauksia. Vuosisatamme alussa paljastettiin useiden kartanolinnojen muurit ja kivirakenteet, mutta niiden dokumentointi ja etenkin löytöjen talteenotto jäi vähäiseksi. Esimerkiksi aivan 1900-luvun alussa paljastettujen Mietoisten Lehtisten, Taivassalon Järppilän ja Kiskon Haapaniemen kaivauksilta ei tiettävästi ole säilynyt yhtään esinelöytöä. Sen sijaan 1930-luvun lopulla kaivetusta Karjaan Grabbäckasta talletettiin runsas löytöaineisto, jota ei juuri ole analysoitu.

Viimeisten 15 vuoden aikana on modernein arkeologisin menetelmin tutkittu useita kartanoita. Osassa kaivauksia on talletettu runsaasti esineistöä, osassa kuten esimerkiksi Perniön Melkkilässä tutkimukset eivät juuri yltäneet keskiaikaisiin tai 1500-1600-lukujen löytökerroksiin. Löytöaineistoltaan mielenkiintoisia kartanokohteita ovat olleet Pohjan Gennäs ja Perniön Näsen kuninkaankartano sekä etenkin Vesilahden Laukko ja Siuntion Suitia.

Kaivauksissa talletetuista esinelöydöistä pääosa on keramiikka- ja lasiastiain sekä ikkunalasin sirpaleita, erilaisia pieniä rautaesineitä, rauta- ja kupariesineiden katkelmia, rahoja sekä erilaista muuta pienesineistöä. Linnojen ja kartanoiden inventaarioihin tarkoin kirjatut esineet sen sijaan loistavat poissaolollaan. Kupari-, messinki- ja tina-astiat sekä pääosa rautaesineistä ovat olleet voudin vastuulla ja niistä on pidetty hyvää huolta. Niitä ei hevin hukattu ja niiden rikkouduttua metalli on käytetty uudelleen. Kymmenet, jopa sadat yht'aikaisesti käytössä olleet puuastiat sekä erilaiset tekstiilit ovat maatuneet. Inventaarioissa mainitusta esineistöstä ainoastaan lasi-ikkunoiden sirpaleita on kaivauslöydöissä runsaasti. Esimerkiksi Pohjan Gennäsin kartanon inventaariossa v. 1601 mainittuihin esineisiin voidaan vuoden 1989 kaivausten löydöistä yhdistää korkeintaan pari rautaesineen katkelmaa sekä joukko ikkunalasinsirpaleita. Siuntion Suitiasta on viime

vuosien kaivauksissa talletettu vaasa-ajan kerroksista suuri määrä hyvin korkealaatuisten keramiikka- ja lasiastioiden palasia. Joukossa on niin hienon italialaisen majolikan kuin venetsialaisten filigraanilasiastiatin palasia. Nämä esineet ovat varmasti olleet kalliita, mutta silti niitä ei ole merkitty esimerkiksi vuoden 1601 inventaarioon.

Perniön Näsen kuninkaankartanosta on pitkä sarja inventaarioita. Kuten Gennäsissä, myöskään Näsessä ei monta löytöä voida yhdistää kalustoluetteloihin. Vain muutama kupariastian pala, rautaesineen katkelma sekä iso joukko ikkunalasiasia ovat inventaarioista tuttuja. Sen sijaan keramiikka- ja lasiastiatin palat, ompelutarvikkeet, naulat, veitset, pienet pronssiesineet, rahat ja laskurahat ovat löytöjen joukossa runsaita, vaikka inventaariot niistä yleensä vaikenivat. Näsen kartanon 1600-luvun kalustoluetteloiden on tosin poikkeuksellisesti kirjattu myös yksittäisiä keramiikka-astioita, mutta tällöinkin niiden määrä on vähäinen. Esimerkkinä mainittakoon kaksi vatiavuodelta 1625.

PERNIÖN NÄSEN KUNINKAANKARTANON INVENTAARIOT JA KAIVAUSLÖYDÖT

(Inventaariot: X - esineryhmä mainittu.; Kaivauslöydöt: x - löytöjä, X runsaasti löytöjä, x? - epävarmoja löytöjä)

	1558	1599	1625	1653	KAIVAUSLÖYDÖT
RUOKAILUUN JA RUOANLAITTOON LIITTYVÄT ESINEET					
Kupariast.	X	X	X	X	x
Messinkias.	-	-	-	-	-
Tina-astiat	-	-	-	-	-
Rautaesineet	-	X	-	X	x?
Puuastiat	-	X	X	X	-
Keramiikka	-	-	X	X	X
Lasiastiat	-	-	-	-	X
FATABUURI					
Tekstiilit ym.	X	X	X	X	x
HUONEKAL.					
	-	X	X	X	-
TYÖKALUT					
	-	X	X	X	x?
LUKOT					
	-	X	X	X	x?
LASI-IKKUN.					
	-	X	X	X	X

Historiantutkijan näkökulmasta kartanoiden kaivauksilla vallitsee arkeologinen toiseus. Niitä esineitä, jotka inventaarioissa luetellaan ei paljon löydy kartanoiden tutkimuksissa. Sen sijaan maasta paljastuu runsaasti sellaista esineistöä, joista inventaariot vaikenivat.

Mistä tämä vaikeneminen johtuu? Pienesineistö on ollut joko henkilökoh-
taista omaisuutta tai arvoltaan niin vähäistä, että sitä ei ole luetteloitu. Keramiikka- ja lasiesineiden puuttuminen on sen sijaan vaikeammin selitet-

tävissä. Ilmiötä on syytä tarkastella hieman laajemmasta perspektiivistä, sillä se ei rajoitu pelkästään Suomeen.

Ruotsissa Bengt Söderberg kiinnitti jo vuonna 1941 huomiota siihen, että hänen tutkimiltaan länsigöötanmaalaisen Sundholman linnan raunioilta löytyneet keramiikka- ja lasiastiat sirpaleet edustivat esineryhmiä, joita ei kartanon vuodelta 1599 säilyneessä inventaariossa mainittu. Paikalta löytynyt keramiikka on pääosin vaatimatonta punasavikeramiikkaa, joka on saatettu jättää luetteloimatta vähäisen arvonsa vuoksi. Sen sijaan lasinsirpaleista osa on hienojen filigraanikoristeisten astioiden palasia.

Arkistolähteiden systemaattinen yksipuolisuus koskee myös suomalaisia kaupunkeja. Samaan ilmiöön on äskettäin kiinnittänyt huomiota Katalyn G. Szende, joka on verrannut myöhäiskeskiaikaisia testamentteja ja arkeologisia löytöjä Sopronin kaupungista läntisessä Unkarissa. Szende toteaa, että testamenteissa lueteltiin yleensä arvokkain omaisuus, jolloin etenkin hopea- ja tina-astiat korostuvat. Tämä pätee myös 1600-luvun lopun Helsinkiin. Sopronissa keramiikka-astiat mainittiin sen sijaan monesti, mutta lasi- ja puuastiat kirjattiin vain satunnaisesti. Myöskään englantilaisissa testamenteissa tai perukirjoissa ei 1500-luvulla kirjattu lasiesineitä kuin satunnaisesti. Szenda selittää ilmiön sillä, että vain arvostetut esineet kirjattiin arkistolähteisiin. Vähän arvostettu ja uusiokäyttöön kelpaamaton esineistö sen sijaan dominoi kaivauslöytöjä. Suomen osalta on huomionarvoista, että täällä puuastiat kirjattiin tarkoin arkistolähteisiin. Tavan merkitys korostuu, kun muistamme, että etenkin Vakka-Suomi oli samaan aikaan Itämerenpiirin merkittävimpiä puuastioiden valmistusseutuja.

Keramiikka- ja lasiastiatin arvo lienee ollut siksi vähäinen, että niitä ei yleensä kirjattu inventaarioihin eikä eritelty tulliluetteloissa. Toisaalta niitä ei laskettu linnaan tai kartanoon kuuluvaan irtaimistoon vaan ne ovat pikemminkin olleet henkilökohtaista irtaimistoa, jota ei niin tarkoin luetteloitu. Puhtaan historian tutkimuksen perspektiivistä katsottuna näillä esineryhmillä ei ole mainittavaa merkitystä. Arkeologian kannalta tilanne on aivan toinen. Niin materiaalsen kulttuurin kuin kauppayhteyksien tutkimisen kannalta maasta runsaslukuisina löytyvät saviastiat ja lasin sirpaleet kuuluvat ehdottomasti tärkeimpiin esineryhmiin vaasa-ajan kaivauksilla. Vaikka arkeologinen toiseus kyseenalaistaa historian tutkijoiden johtopäätelmät, eivät arkeologian tulokset yksin pysty korvaamaan niitä. Sen sijaan molempien tieteenalojen tulokset yhdistämällä pääsemme jo huomattavasti lähemmäs 1500-luvun todellisuutta ja materiaalista kulttuuria.

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto (VA), Voudintilit

Museovirasto, Rakennushistorian osaston arkisto, Kaivauskertomukset; Pohja, Gennäs (Kari Uotila 1988)

Kirjallisuus

Bidrag till Finlands historia III-V. Utg. av Reinh. Hausen. 1904-1917.

Christina Bäcksbacka: Renessanssin ja barokin taidekäsityö. ARS - Suomen taide 3. Keuruu 1989. s. 151-160.

Förteckning öfver hertig Johans af Finland och hans gemäl Katarina Jagellonicas lösegendom 1563. Utg. av Reinh. Hausen. Helsingfors 1909.

Handlingar till upplysning av Finlands häfder X. Utg. av A. I. Arfwidsson. 1858.

Erkki Markkanen: Perukirja tutkimuslähteenä. Studia historica Jyväskyläänsia 37. Jyväskylä 1988.

Narinkka 1994. Helsinki 1550-1640. Helsingin kaupunginmuseon vuosikirja. Jyväskylä 1994.

Gabriel Nikander: Suomen kartanoitten rakennuskulttuuri vanhemmalta vaasa-ajalta empireen. Suomen kartanot ja suurtilat II. Helsinki 1941. s. 7-55.

Marianna Niukkanen, " Al ting aer forgaengelich...". Excavations at the Medieval Manor of Svidja in 1996-1997. Fennoscandia Archaeologica XV. s. 59-69.

Perniö - Kuninkaan ja kartanoiden pitäjä. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. Marianna Niukkanen toim. Helsinki 1997.

Juhani Rinne: Katsaus Varsinais-Suomen kartanolinnoihin. Lännetär. Uusi jakso 2 (1914).s.192-212.

J.M.S(alenius): Om rummens innanrede på våra äldre slott under 1500-talet. Finskt museum 1910.

Bengt Söderberg: Sundholmen. Ett Braheslott från äldre vasatid i Västergötland. Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademiens handlingar 50:2. Stockholm 1951.

Katalin G. Szende: "... some to honour and some to dishonour...". Vessels in Late Medieval Urban Households. Material Culture in Medieval Europe, Papers of the 'Medieval Europe Brugge 1997' Conference. Vol. 7. Zellik 1997. s. 191-202.

Jussi-Pekka Taavitsainen: Kuusiston linnan kaivauslöydöt. Turun kaupungin historiallinen museo. Raportteja 3. Turku 1980.

Anna-Maria Vilkuna: Kruunun taloudenpito Hämeen linnassa 1500-luvun puolivälissä. Bibliotheca Historica 31. Helsinki 1998.

Kaakelit kartanoissa vietetyn elämän kuvastajina

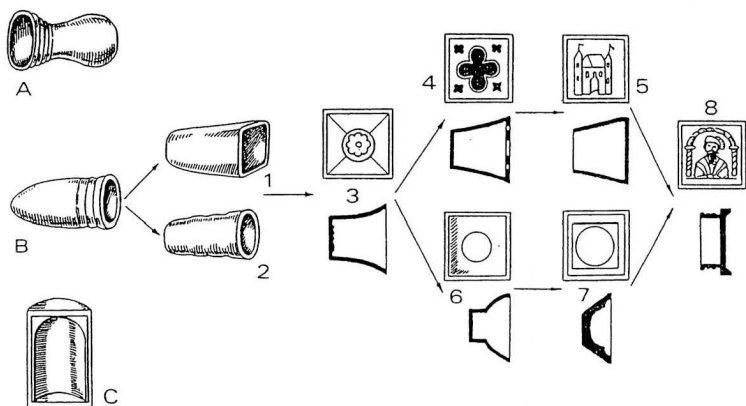
Kirsi Majantie

Kaakeleita on käsitelty varsin vähän suomalaisessa tutkimuskirjallisuudessa. Kaakeliuunien tulo Suomeen on ajoitettu niissä 1540-luvulle ja kaakeliuunit on yhdistetty lähinnä Turun ja Hämeen linnoihin. Ajankohta perustuu kirjallisissa lähteissä säilyneisiin tietoihin edellä mainituissa linnoissa työskennelleistä savenvalajista, jotka valmistivat myös kaakeliuuneja. Savenvalaja Hansin tiedetään valmistaneen kaakeliuuneja Turun linnaan vuosien 1543-44 välisenä aikana ja muutamaa vuotta myöhemmin myös Hämeen linnaan. Kirjalliset lähteet eivät kerro minkälaisia uunit olivat, mutta Gardbergin mukaan ne ainakin Turun kohdalla olivat niin sanotuista ruukkukaakeleista valmistettuja. Tällaisten kaakeleiden paloja löydettiin Turun linnan kaivauksilta jo 1950-luvulla. Myöhemmin tiedot ruukku- eli pottikaakeleista näyttävät kuitenkin unohtuneen. Niitä ei osattu etsiä kaivauksilla, jolloin ne usein luetteloiitiin keramiikka-astioiden joukkoon. Viime aikojen arkeologiset kaivaukset ovat kuitenkin tuoneet pottikaakelit uudelleen tutkijoiden tietoisuuteen. Kaivaukset ovat osoittaneet, että pottikaakeliuunit ovat olleet käytössä Suomessa jo keskiajan puolella ja että Vaasa-ajalla niitä on rakennettu muuallekin kuin Turun ja Hämeen linnoihin.

Toinen Turun linnassa 1500-luvulla työskennellyt kaakeliuuneja valmistanut savenvalaja oli saksalainen Abraham von Wittenberg. Hän valmisti kaakeliuuneja Turun linnaan Juhana Herttuan aikana, vuosina 1560-63. Turun linnasta löydettyjen reliefikuvioisten kaakeleiden eli niin sanottujen renessanssikaakeleiden on katsottu olevan juuri Abraham von Wittenbergin valmistamia. Kaakelimatriisit hän oli luultavasti tuonut mukanaan Wittenbergistä. Kaakeleiden reliefikuviot esittävät henkilöiden muotokuvia renessanssin taiteelle ominaisella tyylillä ja aikakaudelle tyypillisissä vaatteissa kuvattuina. Viime aikojen arkeologiset kaivaukset ovat tuoneet lisää valoa myös renessanssikaakeliuunien yleisyyteen Suomessa ja osoittaneet kaakeliuunien lämmittäneen Vaasa-ajalla linnojen lisäksi myös aateliskartanoita ja kaupunkien porvariskoteja.

Kaakeliuunien historiasta

Kaakeliuunien kehitys ja kaakeleiden käyttö asuntojen lämmittämisessä sai alkunsa roomalaisten valtaamalla alueella Etelä-Saksaa jo ensimmäisellä vuosisadalla jKr. Kehityksen katsotaan saaneen alkunsa, kun roomalaisten savenvalajien tynnyriholvattuihin tai kupolimaisiin polttouuneihin ryhdyttiin muuraamaan pyöreäsuisia saviruukkuja. Ruukkujen laajan pinta-alan vaikutuksesta uunin lämmönvarauskyky parani ja uuni jäähtyi hitaammin. Kun näiden varhaisten kaakeleiden, niin sanottujen pottikaakeleiden, suuosa muutettiin neliskulmaiseksi, voitiin kaakelit muurata aivan toisiinsa kiinni. Kaakeleiden lukumäärän lisääntyessä myös niiden muodostama lämpöä vaarava pinta-ala lisääntyi. (Kuva 1.)

Kuva 1. Kaakeleiden kehitys pottikaakeleista renessanssikaakeleihin. Ose 1996.

Varhaisissa pottikaakeliuuneissa ei ollut omaa savuhormia. Uunissa ei myöskään varsinaisesti poltettu tulta. Kaakeliuunin seinää vasten olleessa takaosassa oli aukko, jonka kautta sitä voitiin lämmittää toisessa huoneessa sijainneella avoimella liedellä palaneiden puiden kekäleillä. Kaakeliuuni oli siis täysin umpinainen lämmitettävän huoneen eli varsinaisen oleskeluhuoneen puolella. Sinne ei näin ollen päässyt myöskään huonetilaa hämärtävää nokea ja savua. (Kuva 2.)

Pohjoismaihin kaakeliuunit levisivät saksalaisten hansakauppiaiden mukana 1300-luvun kuluessa. Kaakeliuunit kuuluivat pitkään lähinnä linnojen, luostarien ja aateliskartanoiden yhteyteen, mutta 1400-luvun lopulta lähtien niitä rakennettiin myös kaupunkien varakkaimpien porvareiden asuntoihin.

Suomeen pottikaakeliuunit eivät keskiajan puolella juurikaan ehtineet levitä. Varmoja tietoja keskiajalle ajoittuvasta uunista on vain Kuusiston piispan linnasta, jonka kaakelit ajoittuvat 1400-luvun lopulle tai 1500-luvun alkuun. Renessanssikaakeliuunit syrjäyttivät pottikaakeliuunit 1500-luvun kuluessa ainakin linnoissa ja kartanoissa. Pottikaakeliuunien valmistus kuitenkin jatkui pitkälle keskiajan jälkeenkin varsinkin syrjäisemmillä seuduilla ja vanhanaikaisten kaakelintekijöiden pajoissa. Koska pottikaakeleiden muoto kuitenkin pysyi muuttumattomana, on niiden tarkka ajoittaminen vaikeaa.

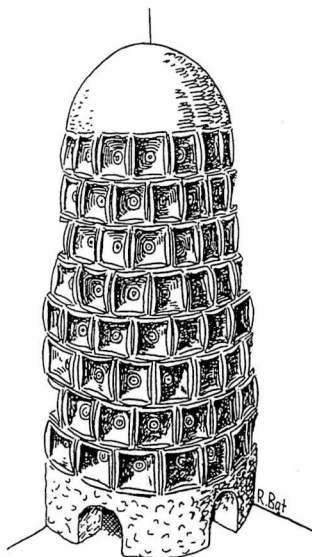
Renessanssikaakeleiden kehitys sai alkunsa pottikaakelin ja reliefikoristeisen neliönmallisen levyn yhdistelmänä 1400-luvulla. Renessanssikaakelit valmistettiin puisten tai savisten muottien eli matriisien avulla. Kaakelimatriisit olivat kopioita aikakauden tunnettujen taiteilijoiden kupari- ja puupiirroksista. 1300-luvun lopulla keksitty painotekniikka mahdollisti ornamementikan ja kuva-aiheiden nopean leviämisen laajoille alueille ja johti tyylin yhtenäistymiseen. Samoja grafiikanlehtiä saattoivat käyttää malleinaan usean eri alan käsityöläiset.

Renessanssikaakeliuunien alaosa oli usein neliskulmainen ja yläosa tornimaisen kapea. Toisinaan uunit olivat ylös asti tasaisen neliskulmaisia. Kaakeleiden kuva-aiheet ja uunin arkkitehtoninen muoto saivat vaikutteita renessanssin taiteesta ja arkkitehtuurista. (Kuva 3.) Renessanssikaakeleiden kuva-aiheina esiintyi ajan hengelle tyypillisiä antiikkia ihannoivia aiheita, allegorioita, vaakunoita ja uskonnollisia aiheita. Uskonnollisten aiheiden määrä väheni kuitenkin huomattavasti uskonpuhdistuksen jälkeen. 1500-luvun puolesta välistä lähtien suosittuja kuva-aiheita olivat kuninkaiden, ruhtinaiden ja herttuoiden muotokuvat. Pottikaakeliuunien tavoin myös renessanssiajan uunit toimivat yhdessä toisen tulisijan kanssa. Itsenäiset kaakeliuunit omine savuhormeineen yleistyivät vasta 1700-luvulla ja saman vuosisadan lopulla kehiteltiin kaakeliuunin lämmönvaraamiskykyä parantaneet savukanavat.

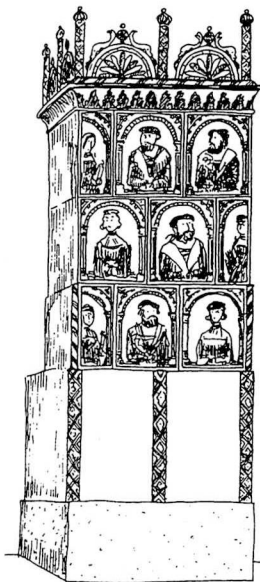
Suomeen renessanssikaakeliuunit saapuivat 1500-luvun puolivälin tienoilla. Ensimmäiset renessanssikaakeliuunit rakennettiin todennäköisesti Turun linnaan 1560-luvulla. Pian ne löysivät tiensä myös aateliskartanoihin ja kaupunkien varakkaimpiin porvariskoteihin. Harvinaisina kaakeliuunit pysyivät kuitenkin aina 1700-luvulle saakka. Yleisempänä lämmitysjärjestelmänä toimi savuhormillinen takka ja varsin pitkään myös savuhormiton uuni.

Renessanssikaakeleita voidaan ajoittaa niissä esiintyvien kuva-aiheiden avulla. Monet kuva-aiheet olivat kuitenkin käytössä pitkiä aikoja, eikä kaakeleiden tarkka ajoittaminen ole aina mahdollista. Muotokuvakaakeleissa

ajoitusta helpottavat niissä toisinaan esiintyvät henkilöiden nimet ja muotokuvissa kuvattujen henkilöiden viimeisimmän muodin mukaiset asut. Koska kaakeleiden kuva-aiheet olivat usein kopioita aikakauden puu- ja kupari-
piirroksista, voidaan alkuperäisen grafiikan lehden löytymisen avulla ajoittaa myös kaakelin valmistusaika. Ajoittamista hankaloittaa kuitenkin sekä grafiikan lehtien ja kaakelimatriisien pitkä käyttöikä.

Kuva 2. Pottikaakeliuunin rekonstruktio. Blomqvist 1968.

Kuva 3. Renessanssikaakeliuunin rekonstruktio. Wahlöö 1974.

Kaakeliuunit osana sisustusta

Keskiajan ja renessanssin sisustus oli pääasiassa kiinteää ja huomio kiinnitettiin irtohuonekalujen sijasta seinien panelointiin, verhoiluun ja maalauskoristeluun. Renessanssin upeimpiin interiööreihin kuului kuitenkin myös taidokkaasti koristeltuja kaappeja ja arkkuja ja reliefikoristeisia kaakeliuuneja. Samat renessanssille tyypilliset kuva-aiheet toistuivat kaikissa huoneiden sisustuselementeissä.

Interiöörien tutkimisessa ongelmaksi nousee vähäiset tiedot asuntojen kiinteästä sisustuksesta ja huonekaluista. Koristeellisten renessanssiuunien olemassaolo linnoissa ja kartanoissa kertoo selvästi renessanssikulttuurin vaikutuksesta sisustukseen, uusien muotivirtausten ja vaikutteiden tulosta

Suomeen ja vilkkaista yhteyksistä manner-Euroopan keskuksiin. Renessanssikaakeliuuni on tuskin ollut ainoa huoneiden sisustuksellinen elementti ja sen olemassaolon voidaan katsoa todistavan kartanon omistajan halusta sisustaa kotinsa muualla Euroopassa vallinneiden muotivirtausten mukaisesti.

Kaakeliuunit kartanoissa

Suomen keskiajan ja Vaasa-ajan kartanoissa on tehty varsin vähän arkeologisia tutkimuksia. Tässä yhteydessä esiteltävät Vesilahden Laukon ja Siuntion Suitian kartanot ovat tällä hetkellä ainoat, joiden kaivauksilta on löydetty potti- tai renessanssikaakeleiden paloja.

Vesilahden Laukko

Ensimmäinen kirjallisissa lähteissä säilynyt maininta Laukon kartanosta on vuodelta 1416. Perimätieto kertoo Kurki-suvun jäsenistä jo 1200-luvulta, mutta varmuudella Laukko on ollut aatelisen Kurki-suvun asuinkartano 1400-luvun puolivälistä vuoteen 1817. Yksi tunnetuimpia Kurki-suvun edustajia oli Suomen katollisen kirkon viimeinen piispa Arvid Kurki. Hän omisti Laukon kartanon sisariensa kanssa ainakin vuodesta 1500 vuoteen 1520. Laukkoon on arveltu rakennetun kivisen päärakennuksen juuri Arvid Kurjen aikana. Muita merkittäviä kartanon isäntiä olivat mm. vapaaherra Jöns Knuutinpöika Kurki ja Gabriel Jönsinpöika Kurki. Laukon päärakennus paloi Gabriel Kurjen aikana vuonna 1704. Palo merkitsi kartanon loistoajan loppua. Nykyisen kartanon pihapiirissä sijaitsevan holvatus kivikellarin on katsottu olevan osa keskiajalta peräisin olevaa asuinkartanoa.

Kartanon alueella viimeisten kymmenen vuoden aikana suoritetuissa arkeologisissa kaivauksissa on alueelta löydetty runsaasti kaakeleiden paloja, joiden voidaan katsoa olevan peräisin useammasta eri uunista. Vanhimmat paloista ovat lasittamattomia pottikaakelinpaloja, jotka muotonsa perusteella voisivat ajoittua 1400-luvun lopulle tai 1500-luvun alkuun. Toinen ryhmä kaakeleita koostuu useasta erilaisesta reliefikuviolisesta lasittamattomasta kaakelistä, joissa esiintyy renessanssin ja barokin taiteelle tyypillisiä kuva-aiheita, kuten kotkia, kasvikäynnöksiä ja putto-figuureita. Kuva-aiheiden perusteella kaakelit voidaan ajoittaa 1500-luvun lopulle tai 1600-luvun alkupuoliskolle. Koska samat kuva-aiheet ovat olleet käytössä

pitkään, on kaakeleiden tarkempi ajoitus vaikeaa. Suurin osa reliefikuvioista kaakeleista on niin sanottuja friisikaakeleita eli kaakeliuunin yläosassa sijainneita matalia koristekaakeleita. Kaivauksilta on löytynyt myös useita kaakelin takaosan kiinnityslistan paloja, mutta vain yhden uunin kylkiosan kaakelin pala. Laukosta on löytynyt lisäksi lasitettujen kaakeleiden paloja, joiden reliefikuviot koostuvat geometrisistä kuvioista ja kasviornamenttiikasta. Edellä mainitut kiinnityslistat voivat liittyä myös näihin lasitettuihin kaakeleihin. Niiden ajoitus on kuitenkin toistaiseksi epäselvä. Kiinnityslistojen koko ja muoto sitä vastoin viittaavat pikemminkin 1600-luvulle kuin 1500-luvulle. Samanlaisia geometrisillä kuvioilla varustettuja kaakeleita on löytynyt myös Turun kaupunkikaivauksilta.

Laukon kaakeliuunin palat voidaan ajoittaa 1400-luvun lopun ja vuoden 1704 (päärakennuksen palo) väliselle ajalle. Pottikaakeliuuni on mahdollisesti rakennettu samaan aikaan 1400-luvun lopulla tai 1500-luvun alussa rakennetun kivisen päärakennuksen kanssa. Myöhemmin kartanoon rakennettiin uusi kaakeliuuni tai vanhaa uunia uudistettiin uuden muodon mukaisilla reliefikaakeleilla. Kuva-aiheiden perusteella tämä uudistus on voinut tapahtua 1500-luvun lopulla tai 1600-luvun alkupuoliskolla. Geometrisillä kuvioilla varustetut lasitetut kaakelit voivat olla samanaikaisia, mutta todennäköisesti ne ovat kuuluneet eri uuniin.

Laukon kaakelit ovat mitä todennäköisemmin tuontia ulkomailta. Myös alueelta löydetty muu esineistö viittaa Itämeren eteläpuolelle suuntautuneisiin vilkkaisiin yhteyksiin. Kaakelit kertovat ulkomaille suuntautuneiden yhteyksien lisäksi kartanossa vietetystä ylellisestä elämästä ja renessanssin mukanaan tuomista vaikutuksista kartanon sisustukseen.

Siuntion Suitia

Suitian tila tunnetaan asuinkartanona jo 1400-luvun alun asiakirjalähteissä. Kartanon ensimmäinen Fleming-sukuinen omistaja oli Joakim Fleming, joka sai kartanon omistukseensa naimakauppojen myötä 1400-luvun loppupuolella. Kartano säilyi Flemingien omistuksessa 1730-luvulle saakka. Valtaneuvos Erik Fleming rakennutti Suitiaan kivisen päärakennuksen 1540-luvulla. Rakennus oli valmis viimeistään vuoden 1550 tienoilla, jolloin sen pääoven yläpuolelle asetettiin Erik Flemingin ja hänen puolisonsa nimillä ja vaakunoilla varustettu vaakunakivi. Toinen huomattava kartanon isäntä oli valtakunnanmarski Klaus Fleming. Rakennuksen pohjakaava noudatti parituvan mallia, jossa eteisen molemmin puolin oli suuret huoneet. Sekä

kellarikerros että ensimmäinen asuinkerros muurattiin alunperin harmaakivestä ja molempien kerroksien katot holvattiin tynnyriholvein. Verotiedot vuodelta 1694 paljastavat Flemingien omistuskiistojen ja isäntäväen poissäolon vaikuttaneen kartanon rakennusten kuntoon. Vaikka kartanon kivistä päärakennusta on kunnostettu ja sen ulkonäköä muutettu useaan otteeseen, ovat sen kiviset kellarit säilyneet pitkälti 1500-luvun asussa.

1990-luvulla tehtyjen kartanon restaurointitöiden yhteydessä suoritettujen kaivaus- ja valvontatöiden aikana on alueelta löytynyt useiden renessanssikaakeleiden paloja. Kaikki palat ovat peräisin muotokuvakaakeleista. Muotokuvista helpoimmin tunnistettava henkilö on Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrich. Vaikka Suitian kaakelin paloissa ei ole säilynyt kuin muutama kirjain muotokuvaa kiertävästä tekstistä, voidaan muotokuvan henkilö tunnistaa Johann Friedrichiksi (Kuva 4) Turun linnasta löydettyjen kokonaisten kaakeleiden perusteella. Johann Friedrich hallitsi Saksia Wittenbergistä käsin vuosina 1532-47. Hän oli erityisen suosittu protestanttien keskuudessa, koska hän salli ensimmäisen luterilaisen kirkon perustamisen hallitsemalleen alueelle ja antoi painattaa ensimmäisen saksankielisen raamatunkäännöksen. Uskonpuhdistusta kannattavien ylimysten muotokuvat olivat suosittuja kuva-aiheita 1500-luvun puolivälin kaakeliuuneissa. Mikä merkitys muotokuvien henkilöillä Suomessa oli on vaikea sanoa. Tässä yhteydessä on ehkä paikallaan mainita savenvalaja Abrahamin olleen kotoisin juuri Wittenbergistä.

Kaksi muuta Suitian kaakeleissa esiintyvää muotokuvan henkilöä ovat naisia. Molemmille kuva-aiheille löytyvät vastineet Turun linnasta ja Turun kaupunkikaivauksilta löydetystä kaakeleista (Kuva 5). Molemmissa muotokuvissa on kuvattuna renessanssiasuinen nainen. Kyseessä ovat kuitenkin eri henkilöt ja myös naisten asut ja korut poikkeavat hieman toisistaan. Turun kaakeleiden perusteella tiedetään toisen muotokuvan yläpuolella kiertävässä tekstissä lukevan nimen Sibylla. Toisen naisen henkilöllisyys ei ole vielä selvinnyt, koska kaakeleissa ei ole henkilön nimeä paljastavaa kirjoitusta. Yksi mahdollinen ehdokas muotokuvan henkilöksi on Kustaa Vaasan sisar Margareta Vaasa, josta vuonna 1528 maalattu muotokuva muistuttaa kovasti kaakelissa kuvattua naista.

Suitian renessanssikaakelit voidaan ajoittaa 1500-luvun toiselle puoliskolle. Kartanon kivinen päärakennus valmistui siis vuoden 1550 tienoilla. Jos Turun linnan kaakelit ajoittuvat 1560-luvun alkuun, kuten on ajateltu, ja ovat Abraham von Wittenbergin Saksasta tuomilla muoteilla valmistettuja, on todennäköistä, että Suitian kaakelit on valmistettu tämän ajankohdan jälkeen ja mahdollisesti jopa samoilla muoteilla.

Kuva 4. Johann Friedrichin muotokuvalla varustettu renessanssikaakeli. Ose 1996.

Kuva 5. Aboa Vetuksen kaivausilta löytynyt renessanssikaakeli. Piirros Mikko Reuna.

Olivatpa Suitian kaakelit sitten tuontia ulkomailta tai Abraham von Wittenbergin Saksasta tuomilla muoteilla Suomessa valmistettuja, kertovat ne kartanossa 1500-luvulla vietetystä ylellisestä elämästä, vilkkaista yhteyksistä manner-Eurooppaan, renessanssin vaikutuksesta aikakauden sisustukseen ja kartanon omistajan halusta sisustaa kotinsa muualla Euroopassa vallineen muodin mukaisesti.

Kirjallisuutta

- Ambrosiani, Sune 1910. Zur Typologie der älteren Kacheln. Stockholm.
 Blomqvist, Ragnar 1936. Kakel och kakeltillverkning i Lund under Dansk tid. Kulturen 1936. Lund.
 Blomqvist, Ragnar 1968. Tre kakelugnar. Kulturen 1968. Lund.
 Gardberg, C.J. 1958. Hertig Johans kakelugnar i Åbo slott. Böcker och människor. Historiska samfundet i Åbo VI.
 Gardberg, C.J. 1959. Åbo slott under den äldre vasatiden. En byggnadshistorisk undersökning. Finska fornminnesföreningens tidskrift 60.
 Liebgott, Niels-Knud 1972. Kakler. Hovedtraek af kakelovnnens historie c.1350-1650. Kobenhavn.
 Ose, Ieva 1996. Podinu Krasnis Kurzemes un Zemgales Pilis. 15.gs.beigas-18.gs.sakums. Riga.
 Raevuori, Yrjö 1963. Laukon omistajia ja vaiheita. Tampere.
 Suitian kartanolinna. Restaurointisuunnitelma 1991. Museoviraston rakennushistorian osasto. Raportti 4:1992.
 Uotila, Kari 1996. Laukko ja sen kivikellari keskiajalla. Vesilahti 1346-1996.

Suomen vanhin sahamylly

Lehden numerossa 2/98 Martti Lampila esitteli Anna-Maria Vilkunan Hämeen linnaa koskevan väitöskirjan. Arvostelun väliotsikkoon oli nostettu teoksen johtopäätelmiin viittava kysymys *'Suomen ensimmäinen sahamylly?'*

Tällä Lampila tarkoitti Hämeen linnan yhteyteen vuonna 1560 rakennettua sahamyllyä eli vesisaha. Hämeen linnan saha on toki varhainen, mutta ei ensimmäinen Suomessa, minkä myös Vilkuna itse toteaa.

Suomen vanhin tunnettu vesisaha on sijainnut Kuusjoen Kuttilassa. Tämä saha rakennettiin Naantalin luostarin hallussa olleeseen virtaan ilmeisesti jo keskiajan lopulla. Myös Ruotsissa vanhin tieto vesisahasta liittyy birgittalaisjärjestöön: Vadstenan luostarin mailla oli vuonna 1447 vesisaha. Suomen toiseksi vanhin tunnettu saha rakennettiin vuonna 1533 Halikon Vaskion Hossostenkoskelle.

Vuosisadan puolivälissä vesisahat yleistyivät, kun kruunu alkoi rakennuttaa niitä linnojen ja kuninkaankartanoiden yhteyteen. (Jorma Ahvenainen: Suomen saha-teollisuuden historia. Porvoo 1984.; Aulis Oja: Suomen vanhimmat sahalaitokset. Historiallinen Aikakauskirja 2/1945.) G.H.

Seuraava jäsenlehti

ilmestyy 17.2.1999
mennessä.

Siihen tarkoitettu aineisto
tulee toimittaa seuran
osoitteeseen tai suoraan
lehden toimittajalle
viimeistään kolme viikkoa
ennen julkaisupäivää!

Suomen keskiajan arkeologian seura - Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry:n tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Yhdistys järjestää seminaareja ja esitelmätilaisuuksia sekä harjoittaa julkaisutoimintaa.

Puheenjohtaja : Markus Hiekkänen
040-554 0725
markus.hiekkanen@nba.fi

Sihteeri : Liisa Seppänen
040-529 6789

Rahastonhoitaja : Leila Airikka-Drake
(02) 235 2555

Sisällys

Toimittajalta.....	1
<i>Veli-Pekka Suhonen</i> , Suomen keskiajan pienet linnat - erityisesimerkkinä Porvoon Husholmen	2
<i>Anna-Maria Vilkuna</i> , Hämeen linna talouskeskuksena 1500-luvun puolivälissä.....	9
<i>Pekka Sarvas</i> , Laukon rahalöytö unioniajan lopulta	18
<i>Georg Haggrén</i> , Kartanoiden inventaariot ja arkeologinen toiseus.....	24
<i>Kirsi Majantie</i> , Kaakelit kartanoissa vietetyn elämän kuvastajina.....	32
Suomenvanhinsahamyily.....	40
